

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут
міжнародних відносин і соціальних наук

Кафедра психології

Луговець Катерина Василівна

Кваліфікаційна робота

на тему: **«Вплив батьківського виховання
на поведінкові реакції дітей»**
(на прикладі Закладу дошкільної освіти № 30 «Росинка»)

Група ТУбц-8-21-Б₁ПС (4,0зdc)

Спеціальність: 053 Психологія

Спеціалізація: -

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

*Дипломна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело*

Науковий керівник

Кандидат

психологічних наук

(посада, науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

К.В. Луговець

(прізвище та ініціали)

Допущено до захисту в ЕК

Завідувач кафедри

Д.пс.н., професор

(посада, науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

А.М. Шевченко

(прізвище та ініціали)

(підпис)

В.Б. Синякова

(прізвище та ініціали)

Київ 2025 р.

АНОТАЦІЯ

Луговець Катерина Василівна «Вплив батьківського виховання на поведінкові реакції дітей» (на прикладі Закладу дошкільної освіти № 30 «Росинка») – кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» у галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки. Дослідження проводилося на базі практики в закладі дошкільної освіти №30 «Росиночка» (ясла-садок) комбінованого типу, що підпорядковується Білоцерківській міській раді Київської області.

Робота присвячена дослідженню впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей дошкільного віку. У роботі розглядаються основні теоретичні підходи до аналізу стилів виховання, їхній вплив на формування соціально прийнятних і девіантних поведінкових моделей у дітей. Дослідження проводилося на базі практики у межах дослідження було залучено вихованців груп «Кульбабка» та «Незабудка».

Емпірична частина дослідження включала три етапи: підготовчий, емпіричний та аналітичний. На підготовчому етапі здійснено аналіз наукової літератури та адаптацію методик. На емпіричному етапі проведено анкетування батьків дітей віком від 5 до 7 років із використанням таких методик, як «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (А. Варга, В. Столін) та «Опитувальник дитячо-батьківських емоційних взаємовідносин» (Є. Захарова). Аналітичний етап передбачав обробку даних із використанням статистичних методів, зокрема розрахунок коефіцієнта кореляції Пірсона.

Отримані результати свідчать, що стиль виховання значною мірою впливає на поведінкові реакції дітей. Зокрема, демократичний стиль сприяє розвитку адаптивних навичок, тоді як авторитарний стиль може провокувати підвищену тривожність або агресивну поведінку. Було виявлено, що нестабільність

емоційного ставлення та недостатня послідовність у вихованні негативно позначаються на поведінці дітей, викликаючи труднощі у соціальній адаптації.

Практичні результати дослідження дозволили сформулювати рекомендації для батьків, вихователів та психологів щодо оптимізації виховних стратегій. Основна увага зосереджена на важливості емоційної підтримки, розвитку навичок ефективної комунікації та усвідомленого підходу до виховання.

Результати роботи можуть бути використані у психологічній практиці для вдосконалення виховних стратегій, розробки корекційних програм та підвищення психологічної культури батьків.

Ключові слова: батьківське виховання, стилі виховання, поведінкові реакції дітей, соціальна адаптація, емоційна підтримка, демократичний стиль, авторитарний стиль, психологічна корекція, дошкільна освіта.

ABSTRACT

Luhovets Kateryna Vasylivna «The Influence of Parental Upbringing on Children's Behavioral Reactions» magicians (on the example of Preschool Education Institution No. 30 "Rosinka") – a qualification thesis as a manuscript.

The qualification thesis for obtaining a Bachelor's degree in specialty 053 «Psychology» within the field of knowledge 05 – Social and Behavioral Sciences. The research was conducted as part of practical training at Preschool Education Institution No. 30 «Rosinochka» (nursery-kindergarten) of a combined type, which is under the jurisdiction of the Bila Tserkva City Council of Kyiv region.

The study focuses on the influence of parental upbringing on the behavioral reactions of preschool-aged children. The paper examines the main theoretical approaches to analyzing parenting styles and their impact on the formation of socially acceptable and deviant behavioral patterns in children. The study was carried out

within the framework of practical training, involving children from the «Kulbabka» and «Nezabudka» groups.

The empirical part of the study consisted of three stages: preparatory, empirical, and analytical. The preparatory stage included a review of scientific literature and the adaptation of research methodologies. The empirical stage involved surveying parents of children aged 5 to 7 years using the «Parental Attitude Questionnaire» (A. Varga, V. Stolin) and the «Child-Parent Emotional Relationships Questionnaire» (Ye. Zakharova). The analytical stage included data processing using statistical methods, particularly Pearson's correlation coefficient calculation.

The obtained results indicate that parenting style significantly influences children's behavioral reactions. Specifically, the democratic style fosters the development of adaptive skills, whereas the authoritarian style may provoke increased anxiety or aggressive behavior. It was found that emotional instability and inconsistency in parenting negatively affect children's behavior, leading to difficulties in social adaptation.

The practical results of the study enabled the formulation of recommendations for parents, educators, and psychologists regarding the optimization of parenting strategies. The primary focus is on the importance of emotional support, the development of effective communication skills, and a conscious approach to parenting.

The study results can be applied in psychological practice to improve parenting strategies, develop correctional programs, and enhance parental psychological awareness.

Keywords: parental upbringing, parenting styles, children's behavioral reactions, social adaptation, emotional support, democratic style, authoritarian style, psychological correction, preschool education.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ	
БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ ДІТЕЙ. 11	
1.1. Загальна характеристика батьківського виховання.....	11
1.2. Поняття та сутність поведінкових реакцій дітей.....	23
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОГО	
ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ ДІТЕЙ.....	34
2.1. Організація та методики дослідження	34
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	39
РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПО РОБОТІ З ДІТЬМИ ТА	
БАТЬКАМИ ЩОДО ПОВЕДІНКОВИХ РЕАКЦІЙ ДІТЕЙ	46
3.1. Психокорекція поведінкових реакцій у дітей	46
3.2. Особливості психологічної роботи з батьками.....	46
Помилка! Закладку не визначено.	
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей є надзвичайно актуальною у сучасному суспільстві через його фундаментальну роль у процесі соціалізації та формуванні адаптивних механізмів особистості. Батьки виступають як первинні агенти соціалізації, що визначають базові ціннісні орієнтири, емоційні реакції та патерни поведінки, які згодом стають інтегрованими у поведінкову структуру дитини. Саме стиль виховання, його емоційна теплота або відчуженість, рівень контролю, підтримки й автономії, впливає на розвиток саморегуляції, здатності до емпатії та соціальної адаптації.

У сучасному контексті інтенсивних соціокультурних трансформацій, зокрема зміни сімейних ролей, зростання частоти розлучень, посилення впливу цифрових технологій та збільшення психологічного стресу в сім'ях, значно підвищується психологічне навантаження на батьківсько-дитячі стосунки. Це, у свою чергу, впливає на розвиток у дітей дисфункціональних поведінкових патернів, серед яких агресивність, емоційна нестабільність, підвищена тривожність або соціальна ізоляція. Поглиблення цієї проблематики необхідне для розробки більш ефективних програм корекції та превенції поведінкових порушень.

Дослідження впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей є предметом активного наукового вивчення у багатьох галузях психології. Одним із найбільш вагомих внесків у цю сферу є теорія прихильності Дж. Боулбі, яка підкреслює важливість емоційного зв'язку між дитиною і батьками для формування базового почуття безпеки. Дж. Боулбі показав, що діти з надійним типом прихильності мають більш адаптивні емоційні реакції та розвинені соціальні навички, тоді як невпевнена або дезорганізована прихильність пов'язана з тривожністю, агресивністю та іншими проблемами поведінки.

Д. Баумрінд запропонувала одну з найвпливовіших класифікацій стилів виховання: авторитетний, авторитарний, поблажливий та індіферентний. Її

дослідження довели, що авторитетний стиль, який поєднує високий рівень підтримки з чітким контролем, сприяє розвитку саморегуляції, емоційної стійкості та соціальних навичок. У той час авторитарний стиль, заснований на надмірному контролі й низькій емоційній теплоті, асоціюється з агресивною або пасивною поведінкою у дітей.

Дослідження впливу сімейного середовища на поведінкові проблеми також активно розвивав Л. Стейнберг, що вивчав вплив комбінації підтримки та контролю в підлітковому віці, доводячи, що позитивне батьківське залучення знижує ризик делінквентної поведінки та емоційних розладів у дітей.

В українській науковій літературі суттєвий внесок у вивчення виховних практик здійснили І. Бех, який досліджував морально-ціннісний розвиток дитини у контексті сімейного виховання, та Л. Божович, яка акцентувала увагу на мотиваційній сфері особистості й ролі батьківських установок у її формуванні.

Об'єктом дослідження є процес батьківського виховання, що впливає на розвиток поведінкових реакцій у дітей.

Предметом дослідження є специфіка взаємозв'язку між стилями батьківського виховання та особливостями поведінкових реакцій дітей.

Мета дослідження полягає у визначенні впливу різних стилів батьківського виховання на поведінкові реакції дітей і розробці психологічних рекомендацій для роботи з батьками та дітьми.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення стилів батьківського виховання та поведінкових реакцій дітей.
2. Визначити основні типи поведінкових реакцій у дітей, що формуються під впливом батьківського виховання.
3. Розробити та реалізувати програму емпіричного дослідження впливу стилів виховання на поведінкові реакції дітей.
4. Проаналізувати результати дослідження для виявлення ключових закономірностей.

5. Розробити рекомендації для психологів і педагогів щодо роботи з дітьми та їхніми батьками.

Теоретична основа дослідження ґрунтується на фундаментальних положеннях психології розвитку, зокрема на теорії прив'язаності (Д. Боулбі) та концепції виховних стилів (Д. Баумрінд), а також на сучасних дослідженнях впливу сімейних стосунків на психологічний розвиток дітей. У цьому контексті важливими є напрацювання Г. Товканець, О. Кирлик, А. Удода, Н. Новоселецької, Л. Бегас, Н. Токаревої, С. Кузікової, В. Малиша, Л. Гончар, Є. Коця, які досліджують соціально-психологічні аспекти виховання та формування особистості. Історичні витoki педагогічної думки про роль родини у вихованні також пов'язані з працями Ф. Фребеля, тоді як основоположні ідеї психоаналізу, що пояснюють значення дитячого досвіду у формуванні поведінкових патернів, розроблені З. Фройдом. Ці теоретичні підходи дозволяють глибше осмислити механізми впливу стилів виховання на формування поведінкових реакцій дітей, що сприяє розробці ефективних програм психологічної корекції та підтримки.

Методологічна база дослідження передбачає використання комплексу теоретичних і емпіричних методів. Теоретичний аналіз охоплює узагальнення наукових праць з обраної тематики. У емпіричному дослідженні передбачається застосування:

1. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін).
2. Опитувальник дитячо-батьківських емоційних взаємовідносин (Є. Захарова).
3. Коефіцієнт кореляції Пірсона.

Теоретична значущість дослідження полягає у систематизації знань про вплив батьківського виховання на поведінкові реакції дітей та уточненні існуючих теоретичних положень.

Теоретична значущість дослідження полягає у систематизації знань про вплив батьківського виховання на формування поведінкових реакцій дітей та уточненні існуючих теоретичних положень щодо соціально-психологічних

механізмів цього впливу. Дослідження збагачує наукові уявлення про динаміку взаємодії стилів виховання з індивідуальними особливостями дитини, а також доповнює концептуальні моделі соціалізації елементами, що стосуються ролі емоційної підтримки, рівня автономії та виховного контролю.

Внесок у розвиток наукових уявлень також стосується розширення методологічних підходів до вивчення поведінкових патернів та психологічної корекції, інтегруючи новітні методи діагностики та психокорекційних практик. Отримані результати можуть стати основою для подальших емпіричних досліджень, спрямованих на адаптацію сучасних концепцій психології розвитку до реалій трансформаційних змін у сім'ї та суспільстві.

Практична значущість дослідження визначається можливістю використання отриманих результатів для розробки науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на вдосконалення психокорекційної роботи з дітьми, які мають поведінкові порушення. Зокрема, результати можуть бути застосовані для створення індивідуальних та групових програм психологічної підтримки, що враховують вікові, гендерні та особистісні особливості дитини.

Особливе значення має підвищення психологічної культури батьків, що включає розвиток навичок емпатійного слухання, встановлення довірливих стосунків із дитиною та застосування позитивних виховних стратегій замість репресивних методів контролю. Просвітницька робота з батьками може включати організацію тренінгів, семінарів і консультацій, спрямованих на розуміння потреб дитини, управління конфліктами та створення сприятливого емоційного клімату в сім'ї.

Структура бакалаврської роботи включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг роботи становить 80 сторінок, з яких список використаних джерел налічує 54 позиції. Робота містить 12 таблиць і 4 рисунка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ ДІТЕЙ

1.1. Загальна характеристика батьківського виховання

Батьківське виховання є одним із ключових факторів, що впливають на формування особистості дитини та визначають її поведінкові реакції. Це поняття охоплює широкий спектр дій, установок і стилів взаємодії, через які батьки формують у дитини базові соціальні, емоційні та когнітивні навички. Вивчення батьківського виховання є важливим напрямом психологічних досліджень, оскільки якість і характер виховного впливу безпосередньо зумовлюють рівень адаптації дитини в соціальному середовищі, її здатність долати труднощі та встановлювати стосунки з іншими людьми.

Батьківське виховання це процес цілеспрямованого впливу батьків на розвиток особистості дитини з метою забезпечення її гармонійного фізичного, психологічного та соціального розвитку [38; с. 52-54]. У широкому розумінні цей процес охоплює різноманітні виховні дії, які здійснюються як у межах сім'ї, так і через залучення дитини до соціальних і культурних контекстів.

Дж. Боулбі, засновник теорії прив'язаності, вважав, що характер взаємодії між дитиною і батьками визначає основи її емоційного стану та подальшої поведінки. Його дослідження підкреслюють важливість безпечної прив'язаності для формування адаптивних моделей поведінки дитини [40, с. 414–415].

Концепція стилів виховання, розроблена американською психологинею Д. Баумрінд, стала основою для багатьох досліджень, спрямованих на розуміння впливу батьківського підходу на розвиток дітей. Баумрінд виокремила три ключові стилі виховання: авторитарний, демократичний та ліберальний. Її дослідження дали змогу визначити, що різні підходи до виховання суттєво впливають на формування особистості дитини, її поведінкові реакції, соціальну адаптацію та емоційний стан.

Особливу увагу в роботах Баумрінд приділено демократичному стилю виховання. Він передбачає баланс між емоційною підтримкою та встановленням чітких правил, які можуть коригуватися залежно від обставин. Висновки досліджень показують, що саме цей стиль є найефективнішим для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Діти, виховані в демократичному середовищі, зазвичай демонструють вищий рівень соціальної адаптивності, емоційної стабільності та здатності до самостійного прийняття рішень. Баумрінд наголошувала, що поєднання підтримки, уваги до потреб дитини та водночас дотримання дисципліни створює оптимальні умови для розвитку особистості.

Концепція Д. Баумрінд має велике практичне значення як для батьків, так і для педагогів, оскільки вона вказує на важливість вибору ефективного стилю виховання, що враховує як потреби дитини, так і необхідність у вихованні відповідальної та соціально адаптованої особистості [47].

У вітчизняній психології значний внесок у вивчення сімейного виховання зробили такі дослідники, як Л. Виготський та О. Запорожець. Л. Виготський акцентував увагу на ролі культурно-історичного середовища в процесі виховання. Його теорія підкреслює, що розвиток особистості дитини значною мірою залежить від взаємодії з дорослими, які є провідниками культури. На думку вченого, батьки створюють «зону найближчого розвитку», завдяки якій дитина поступово оволодіває новими знаннями, навичками та вміннями. Ця зона, згідно з концепцією Виготського, сприяє переходу дитини від залежності до самостійності.

О. Запорожець приділяв увагу дослідженню впливу стилю взаємодії між батьками та дітьми на соціальне становлення останніх. Учений підкреслював, що характер спілкування в сім'ї, емоційний клімат і стиль виховання визначають поведінкові реакції дитини, рівень її соціалізації та моральний розвиток. Він наголошував, що гармонійні стосунки між батьками й дітьми формують у дитини впевненість у собі, соціальну адаптивність та емоційну стабільність, тоді як негативні моделі взаємодії можуть призводити до емоційних і поведінкових труднощів.

Дослідження Л. Виготського та О. Запорожця стали важливим підґрунтям для подальших наукових розвідок у сфері сімейного виховання, акцентуючи увагу на ключовій ролі батьків у формуванні гармонійної та соціально адаптованої особистості [23; 7].

Результати досліджень вказують на те, що стиль і якість батьківського виховання значною мірою визначають поведінкові патерни дітей. Наприклад, авторитарне виховання часто асоціюється з розвитком у дітей агресивних або пасивних реакцій, тоді як демократичний стиль сприяє формуванню у них упевненості у собі та конструктивної поведінки.

Згідно з Е. Еріксоном, виховання відіграє ключову роль у подоланні дитиною психосоціальних криз, що виникають на різних етапах розвитку. Ці кризи впливають на здатність дитини адаптуватися до соціального середовища, і батьківське виховання може стати важливим фактором успішного вирішення таких завдань [50].

Батьківське виховання відіграє вирішальну роль не лише у формуванні поведінкових реакцій дітей у короткостроковій перспективі, але й у закладанні довгострокових патернів їхньої соціальної адаптації. Стиль виховання безпосередньо впливає на те, як дитина сприйматиме соціальні взаємодії, вирішуватиме конфлікти та реагуватиме на виклики у дорослому житті.

Батьки, які створюють теплу, емоційно підтримувальну атмосферу в родині та водночас встановлюють чіткі правила й межі, сприяють формуванню у дітей збалансованих і конструктивних поведінкових моделей. Такий підхід допомагає дітям розвивати впевненість у собі, здатність до самостійного прийняття рішень і ефективного вирішення життєвих проблем. Крім того, діти в таких умовах краще засвоюють соціальні норми, демонструють високий рівень відповідальності й здатність до емпатії.

У протилежність цьому, недолік емоційної підтримки або відсутність чітких меж може призводити до виникнення труднощів із соціальною адаптацією, низької самооцінки або схильності до деструктивної поведінки. Таким чином, оптимальне поєднання любові, підтримки та дисципліни з боку

батьків закладає основу для успішного особистісного й соціального розвитку дитини у майбутньому.

На рисунку 1.1 представлено схему, яка відображає ключові аспекти батьківського виховання, включаючи його визначення, основні теорії та стилі, а також їхній вплив на формування поведінкових моделей у дітей. Схема ілюструє взаємозв'язок між роллю батьків, стилями виховання, культурно-історичним контекстом і теоретичними підходами, розкриваючи складність цього феномена.

Рис. 1.1. Структура основних аспектів батьківського виховання (складено автором)

Історичний розвиток уявлень про батьківське виховання демонструє суттєві зміни в поглядах на роль батьків у формуванні особистості дитини та значення родинного середовища для її поведінки. Цей процес зазнав значної еволюції, яка відображає трансформацію суспільних, культурних і наукових підходів у різні історичні епохи.

У традиційних суспільствах виховання дитини здебільшого ґрунтувалося на патріархальних цінностях. Батьки виконували роль авторитету, а дисципліна вважалася основним методом впливу на поведінку. У цей період виховання часто базувалося на жорстких правилах і суворій ієрархії, де емоційна підтримка мала другорядне значення.

Уявлення про роль батьків у вихованні дитини мають глибокі історичні корені. У Стародавній Греції виховання розглядалося як один із ключових обов'язків батьків. Платон і Арістотель підкреслювали важливість морального та фізичного виховання, яке мало готувати дитину до громадянського життя. Арістотель особливо акцентував на значенні поміркованості та гармонії в родинному вихованні, вважаючи, що воно повинно забезпечувати баланс між строгістю і свободою [30; 29].

У Стародавньому Римі роль батьків, особливо батька (*pater familias*), у вихованні вважалася центральною [12, с. 92–96]. Плутарх і Цицерон наголошували на важливості виховання моральних цінностей і патріотизму. Батьківське виховання асоціювалося з дисципліною, а також із передачею соціальних і правових норм [2, с. 181–184].

У Середньовіччі батьківське виховання переважно базувалося на релігійних цінностях. Християнська церква визначала основні принципи виховання, орієнтуючи батьків на моральний розвиток дітей і виховання їх у дусі смирення та поваги до авторитету [18]. Праці А. Блаженного та Ф. Аквінського містять елементи виховних рекомендацій, що підкреслювали роль духовного наставництва [37; 36].

Епоха Відродження принесла зміну акцентів у розумінні виховання. Гуманістичні ідеї стали ключовими в працях Е. Роттердамського та М. де

Монтеня. Вони виступали за розумне й емоційно підтримувальне виховання, яке враховувало індивідуальність дитини [26, с. 33–34; 46].

У XVII-XVIII століттях розвиток педагогіки та психології суттєво вплинув на розуміння батьківського виховання. Дж. Локк у своїй праці «Думки про виховання» наголошував на важливості середовища та виховання у формуванні особистості дитини. Його концепція «*tabula rasa*» підкреслювала, що поведінка та характер дитини значною мірою залежать від виховних дій батьків [55].

Ж. Руссо запропонував ідею природного виховання, згідно з якою батьки повинні створювати умови для вільного розвитку дитини, уникаючи надмірного контролю [5, с. 5-16].

У XIX столітті Ф. Фребель та Й. Гербарт наголошували на важливості системного підходу до виховання, який передбачав залучення батьків до освітнього процесу дитини [41;13].

У XX столітті батьківське виховання стало об'єктом комплексних міждисциплінарних досліджень. Зокрема, психоаналітичний підхід З. Фрейда розглядав ранні взаємини з батьками як основу психоемоційного розвитку [51]. Е. Еріксон підкреслив значення батьківського виховання у подоланні психосоціальних криз розвитку дитини [50].

Дж. Боулбі, засновник теорії прив'язаності, наголошував на важливості емоційного зв'язку між батьками і дитиною, зазначаючи, що стиль взаємодії з батьками впливає на здатність дитини формувати стосунки в дорослому житті [48].

У другій половині XX століття Д. Баумрінд виділила стилі виховання (авторитарний, демократичний, ліберальний), які стали важливою основою для подальших досліджень впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей [47].

В українській та радянській психології батьківське виховання досліджували такі вчені, як Л. Виготський та В. Сухомлинський. Л. Виготський у своїй теорії культурно-історичного розвитку підкреслював роль соціального середовища, включно з родиною, у розвитку дитини [6].

В. Сухомлинський наголошував на важливості любові та взаємоповаги у виховному процесі, зазначаючи, що гармонійна родинна атмосфера є основою успішного розвитку дитини. Він вважав, що основою виховання має бути любов, довіра й повага до дитини. На думку Сухомлинського, родина є головним джерелом моральних цінностей, які формують основу особистісного розвитку. Він також підкреслював значення особистого прикладу батьків, оскільки діти засвоюють моральні й соціальні норми через спостереження та наслідування [17].

У таблиці 1.1 подано основні етапи еволюції уявлень про батьківське виховання, їхні ключові ідеї та провідних мислителів, які зробили вагомий внесок у розуміння цього феномена.

Таблиця 1.1

Історичний розвиток уявлень про батьківське виховання

Історичний період	Основні ідеї
Стародавня Греція	Моральне та фізичне виховання для громадянського життя, баланс між строгістю і свободою.
Стародавній Рим	Центральна роль батька, виховання моральних цінностей, дисципліна, передача соціальних норм.
Середньовіччя	Релігійні цінності, моральний розвиток, смирення, повага до авторитету.
Епоха Відродження	Гуманістичний підхід, розумне та підтримувальне виховання, врахування індивідуальності.
XVII-XVIII ст.	Вплив середовища на формування особистості, природне виховання, уникнення надмірного контролю.
XIX століття	Системний підхід до виховання, залучення батьків до освітнього процесу.
XX століття	Психоаналітичний підхід, значення емоційного зв'язку, стилі виховання, теорія прив'язаності.
Українська та радянська психологія	Роль соціального середовища, колективістські цінності, гармонійна родинна атмосфера.

Складено автором.

Еволюція уявлень про батьківське виховання демонструє поступове зростання уваги до унікальності кожної дитини, значущості емоційного зв'язку з батьками та впливу культурно-історичних умов на виховний процес. У різні

епохи змінювалися акценти у трактуванні батьківського виховання: від жорстких авторитарних моделей, спрямованих на дисципліну, до гуманістичних підходів, що визнають важливість індивідуальних особливостей дитини та її емоційних потреб.

Сучасна наукова думка прагне об'єднати класичні теоретичні засади з новітніми емпіричними дослідженнями, щоб краще зрозуміти цей складний феномен. Завдяки досягненням психології, нейронауки та соціології, вчені дедалі більше акцентують на значенні емоційного зв'язку між батьками та дітьми, який є основою для формування безпечної прихильності, емоційної стійкості та конструктивних поведінкових моделей.

Розмаїття сімейних моделей і підходів у різних культурах свідчить про необхідність адаптації виховних стратегій до конкретних соціальних умов. Батьківське виховання тепер розглядається як динамічний процес, що враховує не лише потреби дитини, а й виклики сучасного суспільства.

Сучасна наука про батьківське виховання спирається на багатовіковий досвід, доповнюючи його новими відкриттями, що дає змогу всебічно вивчати вплив сім'ї на розвиток особистості дитини та її поведінкові реакції.

У сучасній психології батьківське виховання розглядається як система впливів, спрямованих на формування особистості дитини та її поведінкових реакцій. Цей процес характеризується різноманіттям підходів і стилів, що залежать від цілей виховання, культурних традицій і особистісних особливостей батьків. Найпоширенішою є класифікація стилів батьківського виховання, яку розробила Д. Баумрінд, і яку пізніше доповнили інші дослідники [35].

Авторитарний стиль виховання характеризується високим рівнем контролю та низькою емоційною підтримкою. Батьки, які дотримуються цього стилю, ставлять жорсткі вимоги до дитини, вимагають безумовного підпорядкування та покарань за невиконання правил. Д. Баумрінд зазначала, що цей стиль може призвести до розвитку в дитини низької самооцінки, труднощів у формуванні соціальних стосунків і схильності до тривожності [47].

Е. МакКобі та Д Мартін, підкреслювала, що авторитарний стиль може сприяти високій дисципліні, але водночас перешкоджає розвитку автономності дитини [39; 4].

Демократичний стиль (або авторитетний) є оптимальним, оскільки поєднує високу емоційну підтримку з адекватним контролем. Батьки цього типу виховання активно взаємодіють із дітьми, пояснюють свої вимоги, заохочують самостійність і висловлюють довіру до дитини.

Баумрінд вважала демократичний стиль найефективнішим для формування зрілої та соціально адаптованої особистості [47].

Ліберальний (потуральний) стиль виховання характеризується низьким рівнем контролю та високою емоційною підтримкою. Батьки, які дотримуються цього стилю, часто уникають встановлення чітких правил і обмежень, дозволяючи дітям приймати власні рішення навіть у тих ситуаціях, де це може бути недоцільним.

Дослідження Баумрінд показали, що діти, виховані в такій атмосфері, часто мають труднощі з саморегуляцією, можуть демонструвати імпульсивність і проблеми в міжособистісних стосунках [47]. Проте цей стиль іноді сприяє розвитку творчого мислення та оригінальності.

Доповнюючи класифікацію, виділили зневажливий стиль виховання, для якого характерна низька емоційна підтримка і відсутність контролю. Батьки з таким підходом часто не беруть активної участі у житті дитини, залишаючи її без уваги та підтримки [39; 4].

Цей стиль асоціюється з найбільш негативними наслідками для дитини, включаючи низьку самооцінку, проблеми із соціалізацією, агресивність або пасивність.

Науковці, такі як У. Бронфенбреннер та Г. Хофстеде, звертали увагу на культурні відмінності у стилях виховання. Наприклад, у східних культурах (Китай, Японія) авторитарний стиль може вважатися соціально прийнятним, оскільки підкреслює дисципліну й ієрархію. У західних суспільствах більше

цінують демократичний підхід, орієнтований на індивідуалізм і автономність дитини [49; 32, с. 80–81].

Сучасні концепції батьківського виховання також враховують змінюваність стилів залежно від ситуації. Зокрема, Дж. Готтман у своїй теорії емоційного коучингу акцентував на необхідності розвивати у дитини емоційний інтелект через емпатію та підтримку. Він підкреслив, що емоційно чутливі батьки можуть гнучко поєднувати стилі залежно від потреб дитини [52, с. 6-14].

Для узагальнення інформації про сучасні концепції стилів батьківського виховання подано їхні основні характеристики та вплив на поведінкові реакції дітей в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Сучасні концепції стилів батьківського виховання

Стиль виховання	Основні характеристики	Вплив на поведінку дитини	Ключові дослідники
Авторитарний	Високий контроль, низька емоційна підтримка, жорсткі вимоги та покарання.	Низька самооцінка, тривожність, труднощі у соціалізації, висока дисципліна.	Д. Баумрінд, Е. МакКобі, Дж. Мартін
Демократичний	Висока емоційна підтримка, адекватний контроль, пояснення вимог, заохочення самостійності.	Висока самооцінка, емоційна стабільність, саморегуляція, соціальна адаптація.	Д. Баумрінд, Е. МакКобі, Дж. Мартін
Ліберальний	Низький контроль, висока емоційна підтримка, відсутність чітких правил.	Імпульсивність, труднощі з саморегуляцією, іноді розвиток творчості.	Д. Баумрінд
Зневажливий	Низька емоційна підтримка, відсутність контролю, байдужість до потреб дитини.	Низька самооцінка, соціальні проблеми, агресивність або пасивність.	Е. МакКобі, Дж. Мартін
Емоційний коучинг	Гнучке поєднання стилів залежно від потреб дитини, розвиток емоційного інтелекту через емпатію.	Покращення емоційної регуляції, формування стійких міжособистісних стосунків.	Дж. Готтман

Складено автором.

Узагальнення сучасних концепцій батьківського виховання демонструє, що різні стилі мають як позитивні, так і негативні аспекти. Найефективнішим підходом є демократичний стиль, який поєднує емоційну підтримку з адекватним контролем. Проте вплив стилю виховання значною мірою залежить від культурного контексту та особистісних особливостей дитини, що вимагає гнучкості від батьків у виборі виховних стратегій.

Необхідність дослідження впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей зумовлена зростаючою актуальністю цієї проблематики у сучасній психології. В умовах динамічних соціокультурних змін і трансформації сімейних моделей виховання стає очевидним, що саме сім'я виступає первинним середовищем формування базових поведінкових патернів дитини. Вплив батьківського виховання є ключовим чинником у становленні емоційної регуляції, соціальних навичок та адаптивної поведінки дитини, що визначає її подальший розвиток як особистості.

Особливої ваги це питання набуває у контексті змін традиційних ролей батьків, глобалізації, цифровізації й пов'язаних із цим викликів, які створюють нові сценарії взаємодії у системі «батьки-дитина». Стилi виховання не лише впливають на поточну поведінку дитини, але й визначають її схильність до певних стратегій реагування у стресових ситуаціях, що може мати довготривалий вплив на емоційне благополуччя та соціалізацію.

Актуальність проблематики також підтверджується зростанням кількості психологічних і поведінкових труднощів у дітей, що вимагає пошуку нових підходів до вивчення механізмів впливу батьківського виховання [22]. Належне розуміння цього впливу дозволяє виявити не лише фактори ризику, а й ресурси, що можуть бути використані для ефективної психокорекції та профілактики поведінкових порушень.

Дослідження впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей є важливим для розробки теоретичних моделей, що пояснюють взаємозв'язок між стилями виховання та поведінковими проявами, а також для практичної психології. Його результати сприятимуть розробці рекомендацій для батьків і

спеціалістів, які працюють із дітьми, з метою створення сприятливого середовища для всебічного розвитку дитини.

Аналіз теоретичних підходів до визначення поняття «батьківське виховання» дозволив встановити, що воно є багатовимірним феноменом, який включає систему цілеспрямованих впливів батьків на формування особистості та поведінки дитини. Визначено, що батьківське виховання залежить від культурного контексту, соціальних умов і психологічних особливостей сімейного середовища.

Історичний розвиток уявлень про батьківське виховання продемонстрував поступову еволюцію від нормативно-регламентованих моделей до індивідуалізованих підходів, що враховують особистісні особливості дітей та потребу в емоційній підтримці. Вітчизняні та зарубіжні дослідники наголошують на ключовій ролі стилів батьківського виховання, які суттєво впливають на емоційний стан, поведінкові реакції та соціалізацію дитини.

Сучасні концепції виділяють різні стилі виховання, такі як авторитарний, демократичний, ліберальний та зневажливий, кожен з яких має свої особливості та наслідки для розвитку дитини. Демократичний стиль визнається найбільш сприятливим для формування адаптивних поведінкових реакцій і гармонійного розвитку особистості, тоді як інші стилі можуть створювати ризики для емоційного та соціального благополуччя.

Значення батьківського виховання у формуванні поведінкових реакцій дітей підтверджує необхідність подальших досліджень у цій сфері. Це дозволить глибше зрозуміти механізми впливу батьківської поведінки на дитину та розробити рекомендації для оптимізації взаємодії у системі «батьки-дитина».

1.2. Поняття та сутність поведінкових реакцій дітей

Дослідження поведінкових реакцій дітей є важливим елементом у вивченні дитячої психології, оскільки саме через ці реакції проявляється адаптація дитини

до соціального, культурного та сімейного середовища. Розуміння сутності поведінкових реакцій дозволяє аналізувати процеси, що формують характер дитини, її стосунки з оточенням і реакції на різні стимули. У сучасній психології це поняття розглядається як багатовимірне явище, що охоплює емоційні, когнітивні та моторні аспекти. Знання про природу поведінкових реакцій має практичне значення для визначення оптимальних методів виховання, а також для запобігання можливим девіаціям у поведінці дитини.

Поняття «поведінкові реакції» використовується в психології для опису способів, за допомогою яких індивід відповідає на внутрішні чи зовнішні стимули. Б. Ф. Скіннер, представник біхевіоризму, визначав поведінкову реакцію як відповідь організму на стимул, яка може бути зафіксована і виміряна. Його концепція підкреслює, що реакції формуються під впливом підкріплення або покарання, що застосовуються в процесі навчання [59].

З позиції когнітивної психології, зокрема в роботах Ж. Піаже, поведінкові реакції розглядаються не лише як відповідь на стимул, а й як результат складних когнітивних процесів, пов'язаних із розвитком мислення, пам'яті та уяви дитини. Піаже стверджував, що поведінка дитини тісно пов'язана з її когнітивним розвитком і змінюється на різних стадіях розвитку [16].

У контексті психоаналітичної теорії З. Фрейда поведінкові реакції аналізуються через призму конфлікту між свідомими й несвідомими аспектами особистості. Згідно з Фрейдом, деякі реакції дитини можуть бути результатом витіснених переживань або внутрішніх конфліктів [42].

Е. Еріксон доповнив ці ідеї, запропонувавши, що поведінкові реакції також залежать від здатності дитини долати вікові психосоціальні кризи, що виникають на різних етапах її життя [24].

У роботах сучасних українських психологів, таких як Г. Ложкін, наголошується, що поведінкові реакції є результатом взаємодії генетичних, соціальних і культурних чинників. Зокрема, вітчизняна наука акцентує увагу на впливі сімейного середовища на формування як нормальних, так і девіантних моделей поведінки у дітей [34].

Поведінкові реакції дітей можуть бути визначені як сукупність моторних, емоційних та когнітивних відповідей на стимули, які формуються під впливом біологічних і середовищних чинників.

Таблиця 1.3 узагальнює різні наукові підходи до розуміння поняття «поведінкові реакції», відображаючи ключові характеристики та особливості кожного з них.

Таблиця. 1.3

Підходи до визначення поняття «поведінкові реакції»

Підхід	Автори / Теорія	Визначення	Особливості
Біхевіористичний	Б. Ф. Скіннер	Поведінкові реакції – це відповіді організму на стимул, що можуть бути зафіксовані і виміряні.	Реакції формуються через підкріплення або покарання, акцент на зовнішніх проявах поведінки.
Когнітивний	Ж. Піаже	Реакції пов'язані з когнітивними процесами, зокрема мисленням, пам'яттю, уявою.	Залежність поведінки від стадій когнітивного розвитку дитини.
Психоаналітичний	З. Фройд	Реакції є результатом конфлікту між свідомими та несвідомими аспектами особистості.	Поведінка може бути проявом витіснених переживань або внутрішніх конфліктів.
Психосоціальний	Е. Еріксон	Поведінкові реакції формуються у процесі подолання психосоціальних криз розвитку.	Залежність реакцій від етапів вікового розвитку та специфіки криз, які переживає дитина.
Сучасний вітчизняний	Г. Ложкін	Реакції є результатом взаємодії генетичних, соціальних і культурних чинників.	Особлива увага до впливу сімейного середовища на формування нормальних і девіантних моделей поведінки.

Складено автором.

Ця таблиця відображає багатовимірність розуміння поведінкових реакцій, показуючи різні акценти залежно від підходу.

Поведінкові реакції дітей можна визначити як характерні форми їхньої активності, які є відображенням процесів адаптації, взаємодії з навколишнім

середовищем і впливу соціальних чинників. Вони проявляються у відповідь на зовнішні стимули або внутрішні потреби, відображаючи індивідуальні особливості психіки дитини, її емоційний стан, рівень розвитку та виховні умови.

Ці реакції відіграють важливу роль у формуванні особистості дитини, оскільки є індикатором її здатності адаптуватися до змін у середовищі, взаємодіяти з іншими людьми та ефективно реагувати на соціальні виклики. Наприклад, спостереження за поведінковими реакціями дозволяє визначити рівень емоційної стійкості, наявність тривожності, агресивності або замкнутості, що може свідчити про певні труднощі в соціалізації чи адаптації[38; 35].

Крім того, поведінкові реакції є важливим показником психічного й фізичного стану дитини. Зміни в поведінці можуть сигналізувати про емоційне виснаження, перевантаження, проблеми у сімейному середовищі або труднощі у спілкуванні. Вивчення цих реакцій дає змогу фахівцям – педагогам, психологам, лікарям – розробляти ефективні стратегії підтримки дитини, спрямовані на створення сприятливих умов для її гармонійного розвитку.

Таким чином, поведінкові реакції дітей є багатограним феноменом, який дає змогу не лише оцінити їхній поточний психофізичний стан, а й прогнозувати подальший розвиток, адаптаційні можливості та рівень соціальної інтеграції.

З психологічної точки зору, поведінкові реакції дітей є проявом їхньої адаптації до внутрішніх і зовнішніх умов. Дитина з моменту народження взаємодіє з навколишнім середовищем, отримуючи та обробляючи різноманітні стимули. Цей процес супроводжується формуванням моделей поведінки, які допомагають їй пристосовуватися до змін у середовищі. За теорією біхевіоризму, такі реакції є результатом навчання через підкріплення, яке сприяє закріпленню адаптивних або неадаптивних моделей [11].

Адаптивна функція поведінкових реакцій проявляється у тому, що вони дозволяють дитині регулювати стосунки з іншими людьми, ефективно реагувати на стресові ситуації та знаходити нові способи вирішення завдань [20]. Наприклад, у ранньому дитинстві реакція плачу є адаптаційним механізмом, за допомогою якого дитина сигналізує про свої потреби. У старшому віці більш

складні реакції, такі як співпраця, компроміс чи конфронтація, формують здатність дитини вирішувати соціальні завдання.

Соціальний контекст значно впливає на характер поведінкових реакцій. Згідно з теорією соціального навчання А. Бандури, діти засвоюють моделі поведінки через спостереження та наслідування. Соціальні чинники, такі як стиль виховання батьків, взаємини з однолітками, норми та цінності суспільства, визначають специфіку реакцій дитини в різних ситуаціях [45]. Наприклад, авторитарний стиль виховання може сприяти формуванню реакцій тривожності або покірності, тоді як демократичний стиль виховання часто асоціюється з упевненими та адаптивними поведінковими проявами.

Важливим аспектом психологічної сутності поведінкових реакцій є їхня функція у процесі соціалізації. Ерік Еріксон у своїй теорії психосоціального розвитку підкреслював, що поведінка дитини формується через вирішення психосоціальних криз, які є центральними для кожного етапу розвитку [44]. Наприклад, на етапі раннього дитинства формуються базові довіра чи недовіра до світу, що визначає подальші моделі взаємодії дитини з оточенням.

Окремо слід зазначити, що поведінкові реакції є не лише проявом адаптації, а й способом комунікації [15]. У багатьох випадках поведінка дитини слугує засобом вираження її емоцій, потреб або навіть конфліктів. Наприклад, агресивні реакції можуть бути виразом фрустрації або незадоволення потреб, тоді як демонстративна поведінка часто є спробою привернути увагу дорослих.

Отже, психологічна сутність поведінкових реакцій дітей включає їхню адаптаційну, комунікативну та соціалізуючу функції. Ці реакції формуються під впливом взаємодії внутрішніх (біологічних, психічних) і зовнішніх (соціальних, культурних) чинників. Їхнє вивчення дозволяє краще розуміти потреби дитини, діагностувати проблеми розвитку та розробляти ефективні підходи до виховання та корекції поведінки.

Класифікація поведінкових реакцій дітей відображає складність і багатогранність їхніх поведінкових проявів, що дозволяє аналізувати природу, причини виникнення та наслідки цих реакцій [14, с. 72–77]. Одним із поширених

підходів є поділ на нормативні та девіантні, а також адаптивні та неадаптивні реакції.

Нормативні поведінкові реакції характеризуються як соціально прийнятні форми поведінки, що відповідають віковим нормам і вимогам суспільства. Вони сприяють гармонійному розвитку дитини [10]. До прикладів нормативної поведінки можна віднести емоційні реакції на похвалу, такі як радість чи усмішка, прояви ввічливості у спілкуванні або конструктивне вирішення конфліктів через діалог. Натомість девіантні реакції є відхиленнями від соціальних і моральних норм. Вони свідчать про труднощі в адаптації або можуть бути наслідком порушень у розвитку дитини. Такими проявами можуть бути агресія щодо однолітків, відмова виконувати обов'язки чи уникання спілкування.

Адаптивні поведінкові реакції забезпечують ефективне пристосування дитини до умов середовища, сприяють її соціалізації та емоційному благополуччю. Вони проявляються у формі співпраці під час групових завдань, емпатії, яка допомагає підтримувати друзів, або здатності до саморегуляції у стресових ситуаціях. Водночас неадаптивні реакції перешкоджають пристосуванню до середовища, створюючи труднощі у взаємодії з людьми та виконанні соціальних ролей. Прикладами неадаптивної поведінки можуть бути імпульсивні дії, які шкодять іншим або самій дитині, уникання активностей чи протестна поведінка, спрямована на ігнорування вказівок дорослих [1].

Взаємозв'язок між класифікаціями відображає їхню гнучкість і взаємодоповнюваність. Нормативні реакції найчастіше є адаптивними, адже вони сприяють соціалізації дитини, як, наприклад, привітність чи ввічливість, що допомагають налагоджувати стосунки з іншими. Натомість девіантні реакції зазвичай є неадаптивними. Агресія у відповідь на критику, замість конструктивного сприйняття зауважень, є свідченням труднощів у саморегуляції та соціальній взаємодії.

Однак одна й та сама поведінка може бути як адаптивною, так і неадаптивною залежно від контексту, що вимагає комплексного аналізу для її

коректної інтерпретації. Демонстрація незалежності в певних умовах свідчить про сформованість зрілості, здатність приймати самостійні рішення і брати на себе відповідальність. У таких випадках незалежність є ознакою позитивного розвитку соціальних і когнітивних навичок. Проте в іншій ситуації подібна поведінка може проявлятися у вигляді опору батьківським чи соціальним нормам, що може свідчити про бунтарські настрої, спричинені внутрішніми конфліктами, недостатньою підтримкою або негнучкістю виховних стратегій. Важливо також враховувати, що незалежність, яка переходить у надмірну ізоляцію або ігнорування соціальних зобов'язань, вказує на потенційні проблеми у формуванні соціальної адаптації [45].

Класифікація поведінкових реакцій дітей дозволяє більш глибоко зрозуміти зв'язок між їхніми внутрішніми переживаннями та зовнішніми проявами, що є ключовим для вибору відповідних форм педагогічного чи психологічного втручання. Тривожна поведінка може бути реакцією на надмірний контроль або емоційну дистанцію в сім'ї, а агресія часто є способом вираження фрустрації або прагнення до уваги. Визначення цих причин дозволяє адаптувати методи роботи таким чином, щоб створити підтримувальне середовище, яке сприятиме гармонійному розвитку дитини. Застосування такої класифікації дає можливість підвищити ефективність корекційних заходів, оптимізувати виховні стратегії та забезпечити більш гнучкий підхід до індивідуальних потреб кожної дитини.

Зв'язок між батьківським вихованням і поведінковими реакціями дітей є складним і багатогранним феноменом, який інтегрує вплив психологічних, соціальних і культурних чинників. Цей зв'язок відображає, як стиль виховання, емоційний клімат у сім'ї та поведінка батьків впливають на формування у дітей адаптивних або неадаптивних моделей поведінки.

Д. Баумрінд, досліджуючи стилі батьківського виховання, виявила, що демократичний стиль є найбільш сприятливим для розвитку соціально прийнятних і адаптивних поведінкових реакцій у дітей [4]. Діти, виховані в умовах емоційної підтримки та адекватного контролю, демонструють високий

рівень саморегуляції, соціальної компетентності та емоційної стабільності. Наприклад, дослідження МакКобі та Мартіна підтвердили, що демократичний стиль сприяє формуванню впевненості в собі та конструктивного вирішення конфліктів у підлітковому віці [39; 4].

Натомість авторитарний стиль виховання, який характеризується високим рівнем контролю та низькою емоційною підтримкою, часто пов'язують із формуванням у дітей агресивних або пасивних поведінкових реакцій. Баумрінд зазначала, що надмірна строгість у взаємодії з дітьми може викликати тривожність, низьку самооцінку та труднощі у формуванні довірливих стосунків. Подібні висновки зробили Е. МакКобі та Дж. Мартін, які підкреслювали, що авторитарний підхід обмежує розвиток самостійності та критичного мислення.

Ліберальний стиль виховання, за якого батьки надають дітям значну свободу, часто супроводжується формуванням у них неадаптивних реакцій, таких як імпульсивність або труднощі з виконанням соціальних ролей. Баумрінд вказувала, що відсутність чітких меж і правил може призводити до розвитку у дітей проблем із саморегуляцією та труднощів у соціальній взаємодії [47].

Культурні чинники також відіграють важливу роль у формуванні поведінкових реакцій через стиль виховання. Наприклад, дослідження У. Бронфенбреннера та Г. Хофстеде показали, що в культурних контекстах, де цінуються ієрархія й дисципліна (наприклад, у Китаї чи Японії), авторитарний стиль може мати менший негативний вплив [49; 32]. Водночас у західних суспільствах, де переважають індивідуалістичні цінності, демократичний стиль вважається більш ефективним для виховання дітей.

Дослідження, проведені Дж. Боулбі в рамках теорії прив'язаності, підкреслюють важливість емоційного зв'язку між батьками та дитиною для формування адаптивних моделей поведінки [48]. Безпечна прив'язаність, що формується в умовах теплих і стабільних взаємин із батьками, сприяє емоційному благополуччю та соціальній компетентності дитини. Навпаки, емоційна холодність чи нестабільність у стосунках з батьками може провокувати тривожні або уникаючі поведінкові реакції.

Таким чином, особливості поведінкових реакцій дітей значною мірою залежать від стилю виховання, який обирають батьки, а також від емоційного клімату в родині та культурного контексту. Результати численних досліджень підкреслюють важливість гармонійного поєднання підтримки та контролю в процесі виховання для формування у дітей адаптивних поведінкових моделей і соціально прийнятних реакцій.

Обґрунтування необхідності подальших досліджень зв'язку між батьківським вихованням і поведінковими реакціями дітей базується на важливості цього феномена для розуміння механізмів розвитку дитини. Хоча існує значна кількість теоретичних і емпіричних робіт, спрямованих на аналіз впливу стилів виховання, культурного контексту та емоційного клімату на поведінкові моделі дітей, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими.

По-перше, сучасні соціокультурні трансформації, такі як зміна структури сім'ї, розширення ролі технологій у повсякденному житті та глобалізація, вимагають переосмислення традиційних уявлень про виховання [43]. Наприклад, вплив цифрового середовища на взаємодію між батьками і дітьми та його зв'язок із поведінковими реакціями вимагають окремого дослідження.

По-друге, більшість сучасних робіт зосереджена на західних моделях виховання, тоді як культурно специфічні аспекти, особливо в контексті країн із різними соціальними й економічними умовами, недостатньо враховані. Глибше вивчення цих аспектів сприятиме формуванню більш універсальних концепцій виховання, які враховують культурне різноманіття.

По-третє, інтеграція даних з різних дисциплін, таких як психологія, педагогіка, соціологія та нейронаука, може поглибити розуміння того, як саме батьківські дії формують нейропсихологічні механізми, що лежать в основі поведінкових реакцій. Зокрема, перспективними є дослідження впливу стресових факторів у сімейному середовищі на когнітивний розвиток і емоційну регуляцію дитини [9].

Нарешті, вивчення довгострокових наслідків різних стилів виховання на поведінку й соціальну адаптацію дітей у дорослому віці має велике практичне

значення [8]. Розробка програм психологічної підтримки для батьків, які стикаються з труднощами у вихованні, потребує емпіричного підтвердження ефективності цих підходів.

Подальші дослідження є необхідними для уточнення, розширення й адаптації існуючих концепцій батьківського виховання в умовах сучасного суспільства. Результати таких досліджень не лише сприятимуть глибшому розумінню природи поведінкових реакцій дітей, але й забезпечать розробку ефективних стратегій виховання, орієнтованих на гармонійний розвиток особистості.

Поведінкові реакції дітей є складними і багатограними проявами їх адаптації до навколишнього середовища, що охоплюють як соціальні, так і психологічні компоненти. Ці реакції не є випадковими або неструктурованими, а є результатом взаємодії численних чинників, серед яких особливе місце займає батьківське виховання. Вплив батьків на поведінку дітей є суттєвим, оскільки він формує основи соціальних навичок, емоційної стабільності та здатності до адаптації.

Вивчені класифікації поведінкових реакцій, що включають як нормативні, так і девіантні, адаптивні й неадаптивні моделі, дозволяють глибше зрозуміти механізми формування поведінки дитини. Кожна з цих моделей має свої унікальні особливості та обумовленість різними факторами, зокрема впливом стилів виховання, емоційним кліматом у сім'ї, соціальними умовами і особистісними характеристиками як батьків, так і дітей. У результаті такої взаємодії формується поведінка, що може бути як сприятливою для розвитку дитини, так і проблемною, що потребує корекції.

Водночас дослідження взаємозв'язку між стилями виховання і поведінковими реакціями дітей надають важливу інформацію для коригування практичних підходів до виховання. Розуміння того, як саме різні стилі виховання впливають на формування конкретних типів поведінкових реакцій, дозволяє розробляти більш ефективні стратегії для виховання та допомоги батькам у процесі формування адекватних моделей поведінки у дітей. Це також дозволяє

виявляти потенційні проблеми на ранніх етапах розвитку і сприяти їх вирішенню до того, як вони призведуть до серйозних порушень.

Підтвердження ролі батьківського впливу у розвитку адаптивних реакцій дитини є важливим аспектом, який свідчить про необхідність подальших досліджень у цій сфері. Особливо важливо звертати увагу на індивідуальні особливості дітей, культурний контекст, а також сучасні соціальні виклики, які можуть модифікувати як стилі виховання, так і самі поведінкові реакції. Поглиблене розуміння цих аспектів відкриває нові можливості для розробки стратегій виховання, які враховують як універсальні, так і специфічні потреби дитини, сприяючи гармонійному розвитку особистості та її адаптації до змінюваного соціального середовища.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ ДІТЕЙ

2.1. Організація та методики дослідження

Дослідження впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей є актуальним завданням сучасної психології, оскільки воно дозволяє виявити взаємозв'язки між стильовими особливостями виховання та формуванням поведінкових патернів у дітей. Емпіричний аналіз цього впливу базується на поєднанні якісних та кількісних методів для отримання повноцінного уявлення про механізми формування поведінкових реакцій.

Метою дослідження є встановлення зв'язків між характеристиками батьківського виховання та особливостями поведінкових реакцій дітей, що дозволить оцінити значущість окремих аспектів взаємодії батьків і дітей у формуванні дитячих поведінкових моделей.

Завдання дослідження включають:

1. Аналіз теоретичних підходів до вивчення впливу батьківського виховання на поведінку дітей.
2. Вибір та адаптація методик, які дозволяють оцінити емоційно-поведінкові аспекти взаємодії батьків і дітей.
3. Проведення емпіричного дослідження на вибірці батьків та їх дітей із застосуванням кількісних методів аналізу даних.
4. Встановлення кореляцій між параметрами батьківського виховання та специфічними поведінковими реакціями дітей.

Етапи дослідження

1. Підготовчий етап – аналіз літератури та вибір методик. На цьому етапі здійснювався теоретичний огляд праць провідних науковців. Також було адаптовано обрані інструменти до умов дослідження.

2. Емпіричний етап – збір даних здійснювався за допомогою опитувальників серед батьків, чії діти перебувають у віковій категорії від 5 до 7 років. Діти не брали безпосередньої участі у дослідженні. Вибірка складалася із 50 респондентів, які відповідали на питання, спрямовані на вивчення стилю виховання та емоційних аспектів взаємодії з дітьми.

3. Аналітичний етап – статистичний аналіз отриманих даних, зокрема, розрахунок коефіцієнта кореляції Пірсона для оцінки зв'язків між змінними.

Дослідження впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей ґрунтуються на міждисциплінарному підході, який включає аналіз психологічних, педагогічних та соціокультурних аспектів.

У дослідженні було обрано такі методики:

1. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) – для оцінки сприйняття дитиною стилю виховання з боку батьків. Цей інструмент дозволяє оцінити п'ять базових параметрів: прийняття-відторгнення, кооперацію, симбіоз, авторитарну гіперсоціалізацію та малу конфліктність.

2. Опитувальник дитячо-батьківських емоційних взаємовідносин (Є. Захарова) – для оцінки емоційного клімату у сім'ї та рівня взаємної емпатії між батьками та дітьми.

Коефіцієнт кореляції Пірсона було обрано для аналізу отриманих даних, оскільки він дозволяє кількісно оцінити силу і напрямок лінійного зв'язку між змінними. Використання цього методу є доцільним у контексті дослідження, адже він дає змогу встановити, наскільки зміна одного параметра (наприклад, авторитарності у вихованні) впливає на інший параметр (наприклад, схильність до агресивних реакцій у дитини). Результати кореляційного аналізу дозволять перевірити гіпотезу про те, що існує статистично значущий зв'язок між стилем виховання та поведінковими реакціями дітей.

Основним критерієм відбору респондентів була наявність у них однієї або кількох дітей відповідного вікового періоду. Учасники дослідження добровільно надали згоду на участь, попередньо ознайомившись із цілями дослідження та його етичними засадами.

Соціально-демографічна структура вибірки передбачала участь батьків різного статевого складу: як матерів, так і батьків. Особливу увагу було приділено різноманітності соціального статусу та освітнього рівня респондентів, аби забезпечити репрезентативність даних. Учасники представляли різні сімейні моделі, включаючи повні, неповні та багатодітні сім'ї.

Дослідження проводилося на базі практики в закладі дошкільної освіти №30 «Росиночка» (ясла-садок) комбінованого типу, що підпорядковується Білоцерківській міській раді Київської області. У межах дослідження було залучено вихованців груп «Кульбабка» та «Незабудка», що дало змогу отримати всебічні та достовірні результати. Заклад надав необхідні умови для проведення спостережень та збору емпіричних даних, що значно сприяло якісному аналізу отриманої інформації.

Така вибірка забезпечує можливість аналізу особливостей впливу батьківського виховання на поведінкові реакції дітей в умовах сучасного суспільства. Залучення батьків дітей вікової категорії 5–7 років пояснюється тим, що цей період є ключовим для розвитку базових соціальних і поведінкових моделей, які формуються під впливом сімейного середовища.

Таким чином, обрані методики та статистичні підходи забезпечують комплексний підхід до аналізу впливу батьківського виховання на поведінку дітей, а також сприяють отриманню науково обґрунтованих результатів.

Методика «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (Варга-Столін) розроблена для діагностики емоційного та поведінкового ставлення батьків до дитини. Вона охоплює різні аспекти виховання, що стосуються почуттів, взаємодії, прийняття, виховних стратегій та розуміння особистісних особливостей дитини. Даний тест дозволяє дослідити не лише загальні тенденції, а й глибокі індивідуальні особливості батьківського ставлення, які формують соціально-психологічне середовище для розвитку дитини.

Методика передбачає відповіді на серію тверджень, на які респондент має дати відповідь «так» або «ні». Результати аналізуються за п'ятьма шкалами, що охоплюють різні аспекти взаємодії.

Основною метою тесту є виявлення інтегрального емоційного ставлення до дитини, рівня батьківської відповідальності, авторитарності, емоційного прийняття або відштовхування, а також тенденцій до інфантилізації чи гіперопіки.

Основні шкали:

- прийняття-відштовхування – характеризує загальне емоційне ставлення до дитини: від її прийняття такою, якою вона є, до емоційного неприйняття, байдужості чи ворожості.
- кооперація – відображає соціально бажане ставлення батьків, які проявляють емпатію, співчуття, гордість за досягнення дитини та готовність підтримувати її ініціативу.
- симбіоз – показує ступінь залежності батьків від дитини, прагнення захистити її від зовнішнього світу, відчуття емоційного єднання.
- авторитарна гіперсоціалізація – характеризує вимогливе виховання з акцентом на суворій дисципліні, контролі та обмеженні самостійності.
- маленький невдаха – відображає тенденцію батьків до інфантилізації дитини, сприйняття її як безпорадної та нездатної до самостійного життя.

Інтерпретація результатів

Високі показники за кожною зі шкал мають чітке значення:

Високий бал за шкалою «Прийняття-відштовхування» свідчить про емоційну напруженість у відносинах із дитиною.

Високий результат за шкалою «Кооперація» вказує на гармонійне, підтримуюче батьківське ставлення.

Шкала «Симбіоз» при високих значеннях демонструє надмірну батьківську залежність від дитини.

Значення за шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» свідчать про схильність до суворого контролю.

Показники за шкалою «Маленький невдаха» свідчать про схильність до заниження оцінки можливостей дитини.

Повний текст опитувальника, інструкції, ключі до аналізу та порядок підрахунку тестових балів знаходяться в Додатку А.

2. Опитувальник дитячо-батьківських емоційних взаємовідносин (ОДБЕВ) Є. Захарової

Методика, розроблена Є. Захаровою, спрямована на діагностику емоційного компоненту у взаємодії між батьками та дітьми дошкільного віку. Цей інструмент дозволяє визначити виразність окремих характеристик емоційної взаємодії, що об'єднані в три ключові блоки: чутливість, емоційне прийняття та поведінкові прояви.

Опитувальник включає 66 тверджень, кожне з яких оцінюється батьками за п'ятибальною шкалою, що дозволяє респонденту виразити ступінь своєї згоди або незгоди. Методика базується на вимірюванні 11 параметрів, кожен з яких оцінюється за шістьма твердженнями (три позитивні й три негативні).

Структура методики

1. Блок чутливості:

Цей блок визначає здатність батьків розуміти емоційний стан дитини, його причини та співпереживати:

- здатність сприймати стан дитини;
- розуміння причин стану дитини;
- здатність до співпереживання.

2. Блок емоційного прийняття:

Відображає емоційне ставлення батьків до дитини, рівень прийняття та почуття, які виникають під час взаємодії:

- почуття у взаємодії з дитиною;
- безумовне прийняття;
- прийняття себе як батька/матері;
- переважаючий емоційний фон взаємодії.

3. Блок поведінкових проявів емоційної взаємодії:

Спрямований на діагностику поведінкових стратегій, які відображають емоційну підтримку дитини:

- прагнення до тілесного контакту;
- надання емоційної підтримки;
- орієнтація на стан дитини при взаємодії;
- уміння впливати на стан дитини.

Кожна характеристика розраховується за формулою, що включає підсумування балів за позитивними та негативними твердженнями. Отриманий показник дозволяє оцінити ступінь прояву відповідної якості в інтервалі від 0,5 до 5 балів. Згідно з авторською методикою, показники порівнюються із середніми та критеріальними значеннями, які зазначені у таблиці 1 (див. додаток Б).

Значення нижче критеріального рівня свідчать про дефіцит певної характеристики емоційної взаємодії.

Методика ОДБЕВ Є. Захарової є зручним і достовірним інструментом для аналізу емоційних аспектів взаємодії між батьками та дітьми дошкільного віку. Вона дозволяє виявити як сильні сторони взаємодії, так і потенційні зони для корекції.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Результати емпіричного дослідження були отримані на основі використання кількох психодіагностичних методик, адаптованих для аналізу батьківського виховання та його впливу на поведінкові реакції дітей. Основну увагу було зосереджено на кількісних показниках, що дозволяють оцінити характер емоційної взаємодії між батьками та дітьми. Аналіз результатів дозволяє виявити основні тенденції, закономірності та особливості батьківського ставлення, а також його вплив на формування поведінкових реакцій дітей.

Методика «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (Варга–Столін) розроблена для вивчення емоційного ставлення батьків до дитини та їхньої системи виховних впливів. Основою методики є уявлення про батьківське

ставлення як інтегративну систему, яка складається з почуттів, поведінкових моделей і когнітивних установок щодо дитини. У дослідженні використовувалася адаптована українська версія методики, що включає 61 запитання, на які респонденти відповідали за шкалою «так» або «ні».

У таблиці 2.1 наведено результати індивідуального оцінювання за п'ятьма шкалами методики. Дані відображають рівні батьківського ставлення у вимірах «Прийняття-відштовхування», «Кооперація», «Симбіоз», «Авторитарна гіперсоціалізація» та «Маленький невдаха». (див додаток В)

Для кожного респондента підраховувалася кількість відповідей «так» за кожною шкалою. Високі бали на шкалах вказують на домінування певного типу батьківського ставлення: від емоційного прийняття до надмірного контролю чи недовіри до дитини. Зібрані дані підлягали статистичному аналізу, що дозволило виявити загальні тенденції та порівняти рівень батьківської взаємодії в різних групах респондентів.

У таблиці 2.1 наведено результати індивідуального оцінювання за п'ятьма шкалами методики. Дані відображають рівні батьківського ставлення у вимірах «Прийняття-відштовхування», «Кооперація», «Симбіоз», «Авторитарна гіперсоціалізація» та «Маленький невдаха» (див. Додаток Б).

На основі результатів індивідуального оцінювання емоційної взаємодії батьків із дітьми було здійснено розрахунок середніх показників для всієї вибірки. Це дозволяє виявити домінантні тенденції у батьківському ставленні, окреслити загальні риси взаємодії, а також визначити ступінь вираженості кожного типу виховної стратегії (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Загальні середні значення оцінювання емоційної взаємодії батьків із дітьми (у % від загальної кількості опитуваних)

Шкала	Середнє значення
Прийняття-відштовхування	24,10
Кооперація	7,86
Симбіоз	6,92

Авторитарна гіперсоціалізація	5,36
Маленький невдаха	7,64

Для наочного представлення середніх показників емоційної взаємодії батьків із дітьми за методикою «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (Варга–Столін) побудовано стовпчасту діаграму (див. рис. 2.1). Вона відображає ступінь вираженості кожної зі шкал за результатами аналізу вибірки. Це дозволяє візуально порівняти інтенсивність різних типів батьківського ставлення та краще зрозуміти загальні тенденції.

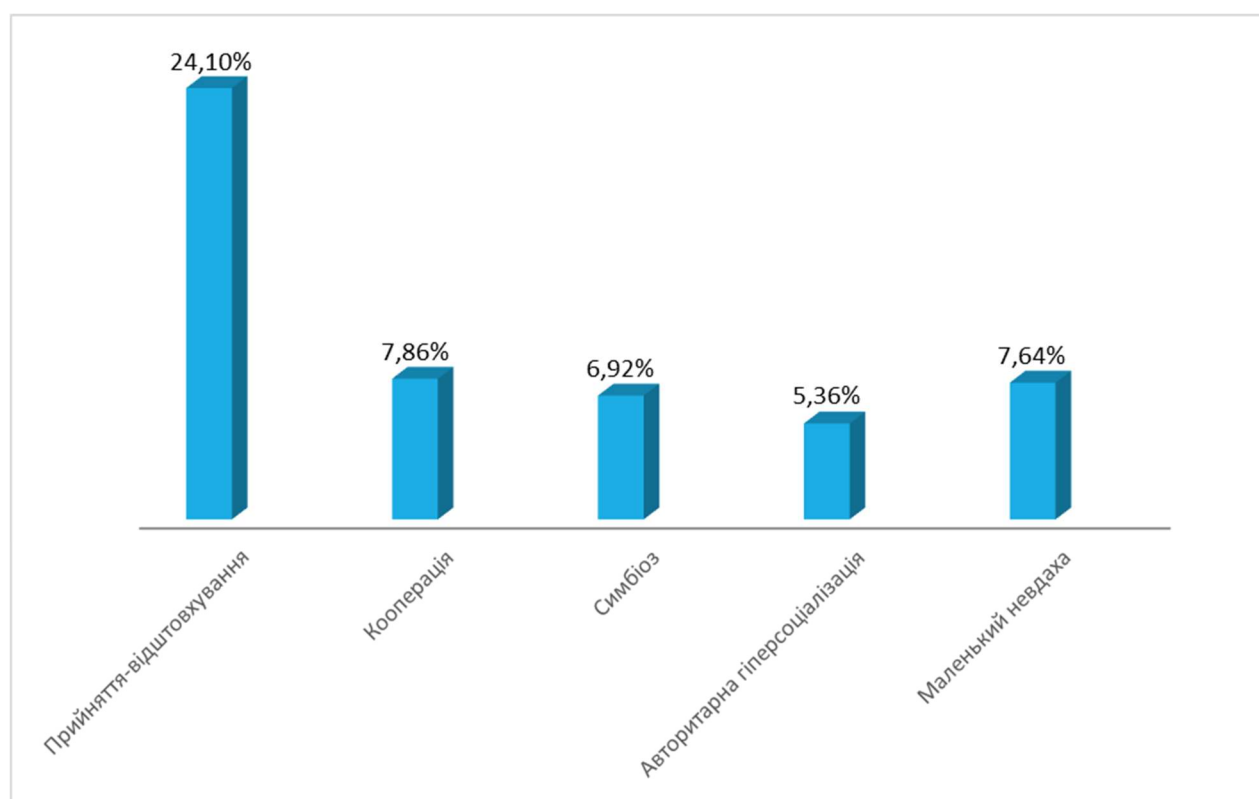

Рис. 2.1. Середні значення шкал емоційної взаємодії батьків із дітьми за методикою Варга–Столін (у % від загальної кількості опитуваних)

Таблиця 2.3 «Результати оцінювання емоційної взаємодії батьків із дітьми за методикою ОДБЕВ», що представлена у додатку Г, містить індивідуальні дані, отримані в ході проведення дослідження емоційної взаємодії між батьками та їхніми дітьми. У ній наведено результати оцінювання за всіма 11 шкалами

методики Є. Захарової. Відображені результати дозволяють простежити варіативність емоційних характеристик у кожному окремому випадку.

Дані таблиці 2.3 розкривають індивідуальні відмінності в здатності батьків сприймати та розуміти емоційний стан дитини, демонструють рівень емпатії, почуттів у взаємодії та безумовного прийняття, а також поведінкових проявів, таких як прагнення до тілесного контакту чи орієнтація на стан дитини. Аналіз таких результатів на рівні вибірки дає змогу визначити ключові тенденції, сильні та слабкі сторони емоційної взаємодії. Зібрані дані стали основою для обчислення середніх значень, які використовуються для узагальненого аналізу емоційного компоненту взаємодії.

Аналіз отриманих середніх значень за методикою «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (Варга–Столін) дозволяє виявити певні домінантні тенденції в емоційній взаємодії батьків із дітьми. На нашу думку, найвищий середній показник, що спостерігається за шкалою «Прийняття-відштовхування» (24,10%), свідчить про значну варіативність у ставленні батьків, яке коливається між емоційною підтримкою та відчуженням. Ми вважаємо, що такий результат може бути зумовлений нестійкістю виховних практик, сучасними соціальними викликами, високим рівнем стресу у батьків та недостатньою психологічною обізнаністю щодо ефективних стилів виховання.

Порівняно низький рівень вираженості демонструють шкали «Кооперація» (7,86%) і «Симбіоз» (6,92%). Це, на нашу думку, вказує на недостатній розвиток партнерських стосунків у сім'ях і можливу відсутність тісного емоційного зв'язку між батьками та дітьми. Ми вважаємо, що така ситуація може призводити до труднощів у налагодженні довірливих відносин, що потребує роботи над підвищенням комунікативних навичок. Водночас низький показник за шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» (5,36%) свідчить про помірне використання жорстких методів контролю, що може свідчити про прагнення до демократичного стилю виховання, який є позитивною тенденцією.

На нашу думку, найменш виражена шкала «Маленький невдаха» (7,64%) свідчить про відносно низький рівень приниження чи заниження компетентності

дитини. Водночас навіть цей показник, на нашу думку, підтверджує потребу в корекційних заходах, спрямованих на підвищення самооцінки дітей шляхом використання позитивного підкріплення та емоційної підтримки.

Ми вважаємо, що загальні результати вказують на головний виклик у вихованні – недостатню послідовність емоційного ставлення. Недостатня кооперація та низька емпатія створюють підґрунтя для поведінкових проблем, а отже, мають стати ключовими напрямками для роботи з батьками в контексті підвищення їхньої психологічної обізнаності та емоційної компетентності.

Таблиця 2.4 «Середні значення за 11 шкалами за методикою ОДБЕВ для вибірки» відображає усереднені результати, отримані на основі індивідуальних показників, представлених у додатку Г. Ці значення є узагальненими характеристиками емоційної взаємодії батьків із дітьми дошкільного віку за вибіркою.

Таблиця 2.4

Середні значення за 11 шкалами за методикою ОДБЕВ для вибірки (у % від загальної кількості опитуваних)

Шкала	Середнє значення (N)
Здатність сприймати стан	4,25
Розуміння причин стану	3,88
Емпатія	3,63
Почуття у взаємодії	4,07
Безумовне прийняття	3,94
Прийняття себе як батька/матері	3,80
Емоційний фон взаємодії	3,68
Прагнення до тілесного контакту	4,48
Надання емоційної підтримки	3,81
Орієнтація на стан дитини	2,96
Уміння впливати на емоційний стан дитини	4,09

Аналіз середніх значень демонструє, що батьки загалом мають високий рівень здатності до емоційної підтримки, прагнення до тілесного контакту та уміння впливати на емоційний стан дітей. Разом із тим, показники шкали «Орієнтація на стан дитини» є найнижчими, що може вказувати на недостатню увагу до індивідуальних емоційних потреб дітей у повсякденній взаємодії.

Отримані середні показники не лише дозволяють окреслити загальні тенденції, але й можуть слугувати основою для виявлення зон для вдосконалення батьківської поведінки. Вони також забезпечують порівняння із нормативними значеннями, визначеними автором методики.

Результати дослідження свідчать про те, що середня оцінка за шкалою «Прийняття-відштовхування» є найвищою (24,10%), що свідчить про значну емоційну залученість батьків у процес виховання. Це може свідчити як про позитивну установку на прийняття індивідуальності дитини, так і про випадки надмірної емоційної реакції на її поведінку.

Шкала «Кооперація» отримала середній бал 7,86%, що вказує на відносно високий рівень соціально бажаного ставлення. Це може бути проявом прагнення батьків підтримувати своїх дітей, поважати їхні інтереси та враховувати їхню думку.

Шкала «Симбіоз» демонструє середній показник 6,92%. Це свідчить про схильність частини батьків до надмірної емоційної близькості з дитиною та прагнення уникнути життєвих труднощів, однак не є домінуючою тенденцією у вибірці.

Середній результат за шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» становить 5,36 %, що вказує на помірний рівень контролю та строгих вимог з боку батьків. Це свідчить про прагнення до дисципліни, але без явного домінування авторитарного підходу.

Нарешті, шкала «Маленький невдаха» отримала середній бал 7,64%. Це вказує на те, що батьки іноді схильні до інфантилізації дитини, заниження її можливостей і зневіри у її самостійності, однак цей підхід також не є надмірно вираженим.

Узагальнюючи, результати дослідження демонструють помірно позитивну емоційну взаємодію між батьками та дітьми у вибірці, з акцентом на прийняття дитини та прагнення до кооперації. Водночас у частини респондентів виявлено певні тенденції до надмірного контролю та інфантилізації, які можуть впливати на розвиток поведінкових реакцій дітей.

Для наочного представлення середніх показників (див. рис. 2.2). Вона відображає ступінь вираженості кожної зі шкал за результатами аналізу вибірки. Це дозволяє візуально порівняти інтенсивність різних типів батьківського ставлення та краще зрозуміти загальні тенденції.

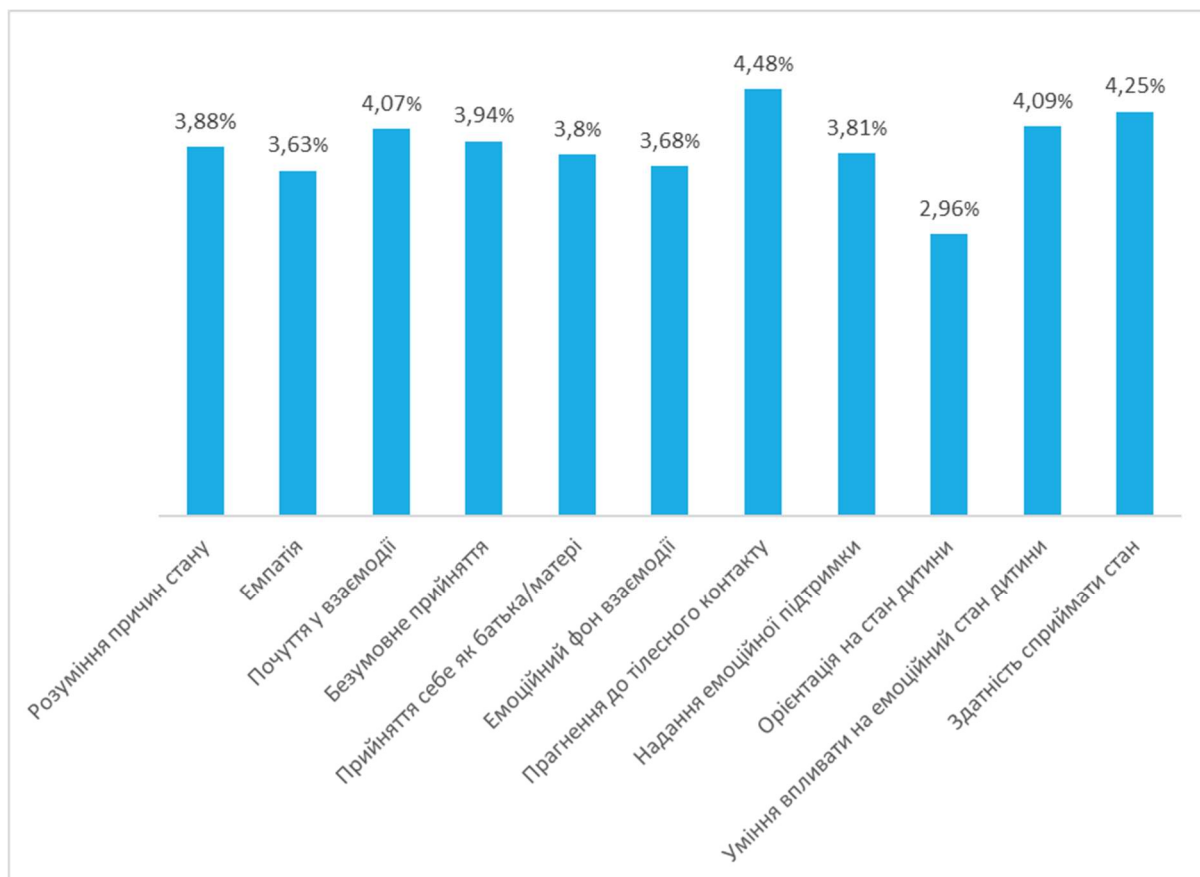

Рис. 2.2. Середні значення за 11 шкалами за методикою ОДБЕВ для вибірки (у % від загальної кількості опитуваних)

Для аналізу взаємозв'язку між результатами двох методик ("Тест-опитувальник батьківського ставлення" за Варгою–Століним і ОДБЕВ) проведемо кореляційний аналіз. Використовуватимемо коефіцієнт Пірсона для обчислення кореляцій, оскільки представлені дані є числовими й припускають лінійні зв'язки.

Для проведення кореляційного аналізу між шкалами двох методик необхідно обчислити коефіцієнт кореляції Пірсона. Цей коефіцієнт дозволяє кількісно оцінити напрямок і силу зв'язку між двома змінними, що мають

кількісний характер. Значення коефіцієнта кореляції знаходиться у межах від -1 до 1.

Позитивні значення свідчать про прямий зв'язок, коли збільшення одного показника супроводжується зростанням іншого, тоді як негативні значення вказують на обернений зв'язок, за якого зростання одного показника відповідає зниженню іншого. Нульовий коефіцієнт означає відсутність лінійної залежності між змінними.

Формула для розрахунку коефіцієнта кореляції Пірсона має вигляд:

$$r = \frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum(y_i - \bar{y})^2}}$$

де x_i і y_i – значення змінних для кожного респондента;

- $\bar{x}$ і $\bar{y}$ – середні значення відповідних змінних;
- r – коефіцієнт кореляції, який відображає ступінь лінійної залежності між змінними.

Для аналізу взаємозв'язків між шкалами методики «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (Варга–Столін) та шкалами методики оцінювання емоційної взаємодії батьків із дітьми (ОДБЕВ) було обчислено коефіцієнти кореляції Пірсона. Результати наведені у вигляді кореляційної матриці, яка дозволяє визначити силу та напрямок зв'язків між різними аспектами батьківської поведінки та емоційної взаємодії.

У таблиці 2.5 представлено значення кореляційних коефіцієнтів, де кожна комірка відображає зв'язок між конкретною шкалою однієї методики та шкалою іншої. Значення, що наближаються до -1 або 1, свідчать про сильний зв'язок (негативний або позитивний відповідно), тоді як значення, близькі до 0, вказують на відсутність суттєвої кореляції.

Таблиця 2.5

Кореляційна матриця між шкалами двох методик

Шкали Варга–Столін	Шкали ОДБЕВ	Коефіцієнт кореляції (r)
Прийняття-відштовхування	Здатність сприймати стан	0.65
Прийняття-відштовхування	Розуміння причин стану	0.58
Прийняття-відштовхування	Емпатія	0.72

Продовження таблиці 2.5

Кооперація	Почуття у взаємодії	0.63
Кооперація	Безумовне прийняття	0.71
Кооперація	Прагнення до тілесного контакту	0.76
Симбіоз	Надання емоційної підтримки	0.52
Симбіоз	Орієнтація на стан дитини	0.47
Авторитарна гіперсоціалізація	Уміння впливати на емоційний стан	-0.34
Маленький невдаха	Емоційний фон взаємодії	-0.29

Найсильніший позитивний зв'язок спостерігається між шкалами "Кооперація" (методика Варга–Столін) та "Прагнення до тілесного контакту" (ОДБЕВ), що свідчить про те, що більш кооперативне ставлення батьків сприяє їх прагненню до близького фізичного контакту з дитиною.

"Емпатія" за методикою ОДБЕВ помірно корелює із "Прийняттям-відштовхуванням", що демонструє вплив позитивного емоційного прийняття дитини на здатність розуміти її почуття.

Негативний зв'язок між "Авторитарною гіперсоціалізацією" і "Умінням впливати на емоційний стан дитини" вказує, що надмірна вимогливість може погіршувати емоційну комунікацію.

Слабкий зв'язок між "Маленьким невдахою" та "Емоційним фоном взаємодії" свідчить про незначний вплив цього стилю ставлення на загальний емоційний клімат.

Отримані результати демонструють різний ступінь впливу батьківського ставлення на емоційну взаємодію з дітьми. Для глибшого аналізу можна застосувати регресійні моделі або розділити вибірку на підгрупи (наприклад, за віком дітей чи соціально-демографічними характеристиками батьків).

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПО РОБОТІ З ДІТЬМИ ТА БАТЬКАМИ ЩОДО ПОВЕДІНКОВИХ РЕАКЦІЙ ДІТЕЙ

3.1. Психокорекція поведінкових реакцій у дітей

Для розробки ефективних рекомендацій важливо визначити поняття психокорекції. Психокорекція – це система психологічних заходів, спрямованих на виправлення порушень у розвитку або поведінці особистості через спеціальні методи впливу. Вона орієнтована на клінічно здорових людей та базується на розвитку їхніх сильних сторін. Психокорекція зосереджується на теперішніх і майбутніх потребах клієнта та має середньостроковий або довготривалий характер. Основна мета – змінити поведінку і сприяти особистісному розвитку.

Відмінність психокорекції від психологічного розвитку полягає в тому, що психокорекція спрямована на переробку вже сформованих поведінкових або особистісних рис, тоді як психологічний розвиток передбачає формування нових якостей. Сьогодні психокорекція активно використовується в роботі з дітьми та підлітками.

Таблиця 3.1 ілюструє основні критерії класифікації психокорекції, що дозволяє впорядкувати та диференціювати підходи до її проведення залежно від характеру проблем, тривалості впливу та методів роботи з клієнтом. Це сприяє вибору оптимальних стратегій для корекції поведінкових або психологічних відхилень, забезпечуючи індивідуалізований підхід у кожному конкретному випадку.

Таблиця 3.1

Класифікація видів психокорекції за різними критеріями

Критерій класифікації	Вид психокорекції
За спрямованістю	Симптоматична – короткочасна, для усунення гострих проявів.
	Каузальна – тривала, спрямована на глибинні причини проблем.

Продовження таблиці 3.1

За змістом	Корекція пізнавальної сфери, афективно-вольової сфери, поведінкових аспектів, міжособистісних стосунків тощо.
За формою роботи	Індивідуальна, групова, у природних або спеціально сформованих групах.
За наявністю програми	Програмована, імпровізована.
За типом керування впливами	Директивна, недирективна.
За тривалістю	Від короткочасної (години) до довготривалої (роки).

Складено автором на основі джерел [19; 21]

Поведінкові реакції – це зовнішні прояви дій, реакцій або вчинків людини у відповідь на зовнішні чи внутрішні стимули, що визначаються як результат взаємодії психологічних, фізіологічних та соціальних чинників. Вони виступають важливим механізмом адаптації індивіда до мінливих умов навколишнього середовища, забезпечуючи можливість взаємодії з іншими людьми, подолання перешкод і регуляції власних потреб. Поведінкові реакції поділяються на прості та складні. Прості реакції часто мають автоматичний характер, базуються на безумовних рефлексах або сформованих звичках і не вимагають свідомої участі. Натомість складні поведінкові реакції включають емоційні, когнітивні та соціальні компоненти, які регулюються свідомістю, індивідуальними цінностями та емоційно-вольовою сферою.

Різноманіття поведінкових реакцій забезпечує адаптаційну гнучкість, яка є основою ефективної соціальної інтеграції та психоемоційного благополуччя особистості. Однак, коли ці реакції не відповідають соціальним нормам або віковим очікуванням, виникають поведінкові дисфункції, що можуть порушувати гармонійний розвиток людини. Дисфункціональна поведінка характеризується неадекватністю відповідей на подразники, що призводить до утруднення у побудові соціальних зв'язків, зниження академічної успішності або порушень психоемоційного стану. До найпоширеніших проявів такої поведінки належать агресивність, імпульсивність, підвищена тривожність, уникнення соціальних контактів, гіперактивність, а також різноманітні форми девіантної поведінки.

З точки зору психологічної теорії, дисфункціональна поведінка формується під впливом кількох ключових чинників: генетичної схильності, несприятливого середовища виховання, неадекватних методів батьківського контролю та недостатньої емоційної підтримки. Особливу роль у виникненні поведінкових відхилень відіграє невідповідність стилів виховання потребам дитини, що може призводити до формування неконструктивних механізмів подолання стресу. Наприклад, надмірно авторитарне виховання, яке характеризується високим рівнем контролю та недостатньою емоційною підтримкою, може спричинити розвиток ворожості або тривожності. Натомість надмірна поблажливість призводить до зниження саморегуляції та труднощів із прийняттям соціальних норм.

Профілактика та корекція дисфункціональної поведінки вимагають системного підходу, що включає психологічне консультування батьків, створення підтримуючого середовища та використання методик когнітивно-поведінкової терапії для зміцнення адаптивних навичок дитини. Серед можливих причин поведінкових проблем у дітей можна виділити:

1. Розлад дефіциту уваги з гіперактивністю (РДУГ)

Однією з поширених причин поведінкових труднощів є РДУГ, який характеризується проблемами з самоконтролем. Дітям із цим розладом важко зосередитися на завданнях, дотримуватися інструкцій або припиняти захоплену діяльність. Звичайні ситуації, як-от виконання домашнього завдання чи обмеження часу для комп'ютерних ігор, можуть призводити до спалахів гніву та конфліктів у сім'ї.

2. Розлади спектра аутизму (РСА)

Проблемна поведінка у дітей з аутизмом може бути зумовлена сенсорними порушеннями, обмеженими навичками комунікації, труднощами у соціальній взаємодії або несподіваними змінами у розпорядку дня. Також варто враховувати можливість не діагностованих медичних проблем, які спричиняють дискомфорт і викликають агресивність або замкненість, особливо якщо дитина не може вербально висловити свої переживання.

3. Депресія

У підлітковому віці депресія може проявлятися через замкнутість, дратівливість, агресивність або відмову від участі в соціальних та навчальних заходах. Ігнорування таких симптомів може поглибити проблеми та призвести до тривалого порушення адаптації.

4. Тривожні розлади

Надмірна дратівливість, опозиційна поведінка або уникання соціальної взаємодії можуть бути симптомами тривожних розладів. Діти з підвищеним рівнем тривожності часто відмовляються відвідувати школу або брати участь у повсякденній активності, що потребує своєчасного втручання.

5. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)

Діти, які пережили травматичні події, можуть мати широкий спектр поведінкових проблем. Вони часто стають емоційно нестійкими, схильними до раптових спалахів гніву або надмірних реакцій на незначні подразники. Така поведінка є наслідком труднощів у подоланні наслідків стресу та вимагає комплексної підтримки.

Таблиця 3.2 надає огляд основних психологічних розладів, які можуть спричиняти поведінкові труднощі у дітей. Вона включає характерні прояви кожного розладу, а також особливості поведінки, які можуть бути виявлені у дітей з відповідними розладами.

Таблиця 3.2

Поведінкові прояви та характеристики основних психологічних розладів у дітей

Розлад	Опис	Поведінкові прояви	Причини та фактори
Розлад дефіциту уваги з гіперактивністю (РДУГ)	Проблеми з самоконтролем, труднощі з концентрацією уваги, виконанням інструкцій.	Труднощі із зосередженням, імпульсивність, часті спалахи гніву, конфлікти через виконання завдань або обмеження часу для ігор.	Порушення функцій мозку, генетичні фактори, проблеми в нервовій системі.

Продовження таблиці 3.2

Розлади спектра аутизму (РСА)	Труднощі в соціальній взаємодії, обмежена комунікація, сенсорні порушення.	Агресивність, замкнутість, відсутність вербальної комунікації, труднощі в адаптації до змін у розпорядку.	Сенсорні порушення, генетичні фактори, аномалії розвитку мозку.
Депресія	Емоційні порушення, зниження настрою, соціальна ізоляція.	Замкнутість, агресивність, відмова від соціальної взаємодії, дратівливість.	Генетична схильність, стрес, гормональні зміни, психосоціальні фактори.
Тривожні розлади	Підвищений рівень тривоги, страхи, нервозність.	Дратівливість, опозиційна поведінка, уникання шкільних та соціальних ситуацій, соціальна ізоляція.	Психологічні травми, стресові ситуації, генетична схильність, неврологічні порушення.
Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)	Наслідки травматичних подій, труднощі в адаптації після стресу.	Емоційна нестійкість, раптові спалахи гніву, надмірні реакції на подразники, соціальна відчуженість.	Травматичні переживання, стрес, психічні травми, негативний вплив на емоційний стан.

Складено автором на основі джерел [31; 27].

Таким чином, розуміння причин поведінкових порушень дає змогу забезпечити більш цілеспрямовану психологічну підтримку, спрямовану на подолання труднощів і гармонійний розвиток дитини. до цього тексту склади підводку надай без списку

Виникнення поведінкових порушень обумовлене взаємодією багатьох чинників, які потрібно враховувати під час розробки корекційних заходів. Основні фактори, що впливають на формування девіантної поведінки, можна розділити на кілька груп:

Індивідуальні фактори, пов'язані з психобіологічними особливостями дитини, є важливим аспектом у розумінні причин її труднощів у соціальній адаптації. До таких факторів можна віднести особливості нервової системи, темперамент, когнітивні здібності та емоційно-особистісні характеристики. Діти, які мають схильність до імпульсивної поведінки або мають труднощі в регуляції емоцій, можуть стикатися з проблемами в установленні міжособистісних зв'язків, адаптації до соціальних норм і вимог.

Психокорекційна робота з такими дітьми спрямована на розвиток здатності до самоконтролю, формування навичок саморегуляції та адаптивної поведінки, що дозволяє дітям ефективно взаємодіяти з іншими, успішно навчатися і інтегруватися в соціум.

Психолого-педагогічні впливи, пов'язані з недоліками виховання у сім'ї чи школі, також можуть суттєво впливати на соціальну адаптацію дітей. Діти, які зростають у середовищі, де домінують непослідовність у вихованні, надмірна суворість або, навпаки, занадто м'яке ставлення, можуть мати труднощі з дотриманням соціальних норм та взаємодією з однолітками. Такі діти часто не розуміють важливості правил поведінки або не мають необхідних соціальних навичок для конструктивної взаємодії. Корекційна робота в цьому випадку спрямована на оптимізацію виховних стратегій, надання батькам та вчителям конкретних рекомендацій щодо покращення умов для розвитку соціальних навичок у дітей, створення чіткої та стабільної виховної структури.

Соціально-психологічні умови, які визначаються взаємодією дитини з найближчим оточенням – родиною, однолітками, вчителями – також є важливим чинником, що впливає на розвиток соціальних навичок. Взаємодія з іншими людьми, спілкування в різних соціальних контекстах, вміння розуміти і взаємодіяти з іншими індивідуумами створюють основу для здорових соціальних зв'язків. Психокорекція, орієнтована на соціально-психологічні аспекти, допомагає формувати конструктивні моделі поведінки, навчає дітей справлятися з конфліктами, розвивати емпатію та взаєморозуміння, що є необхідним для успішної соціалізації та гармонійного розвитку.

Особистісні чинники, які відображають вибіркове ставлення дитини до соціальних норм і цінностей, також можуть бути джерелом труднощів у її соціальній адаптації. У деяких дітей можуть бути сформовані певні переконання або стереотипи, які заважають адаптації до загальноприйнятих соціальних норм. Важливою частиною корекційної роботи є допомога дітям у формуванні правильних мотивацій, розвитку позитивних установок щодо саморозвитку та

саморегуляції поведінки. Це включає роботу над усвідомленням особистісних цінностей, вибором соціально прийнятних норм і стандартів поведінки.

Нарешті, соціальні фактори, які визначають загальні умови суспільного життя, також мають велике значення для соціальної адаптації дитини. Умови життя в конкретному соціумі, доступ до освіти, культурні та економічні ресурси, рівень підтримки з боку суспільства і наявність соціальних інститутів можуть або допомогти, або ускладнити процес соціалізації дітей. Корекційна робота вимагає врахування цих соціальних умов, орієнтації на специфічний соціальний контекст, у якому зростає дитина, і забезпечення підтримки, яка б сприяла її успішному розвитку в рамках суспільства.

Психокорекція спрямована на гармонізацію поведінкових реакцій дитини шляхом усунення негативних впливів та активізації внутрішніх ресурсів для адаптації й розвитку. Ефективність заходів залежить від комплексного підходу, що враховує всі значущі чинники та сприяє загальному емоційному та соціальному благополуччю дитини.

Для успішної соціальної адаптації дитини важливо враховувати різноманітні фактори, що впливають на її розвиток. На рисунку 3.1 представлені основні аспекти, які можуть сприяти або, навпаки, ускладнювати процес соціалізації: від індивідуальних характеристик дитини до соціальних умов і психологічних впливів з боку оточення. Психокорекційна робота повинна включати комплексний підхід, орієнтуючись на ці фактори, щоб ефективно підтримувати дитину в розвитку необхідних соціальних навичок та адаптаційних стратегій.

Ефективність і результативність психокорекційної роботи залежать від дотримання ключових принципів, які визначають цілісність, логіку та зміст корекційних заходів.

Таблиця 3.3 систематизує ключові принципи психокорекційної роботи, які визначають логіку побудови корекційного процесу та його змістовне наповнення. Дотримання цих принципів підвищує результативність

психологічного втручання, забезпечуючи гармонізацію поведінкових реакцій і формування адаптивних навичок дитини.

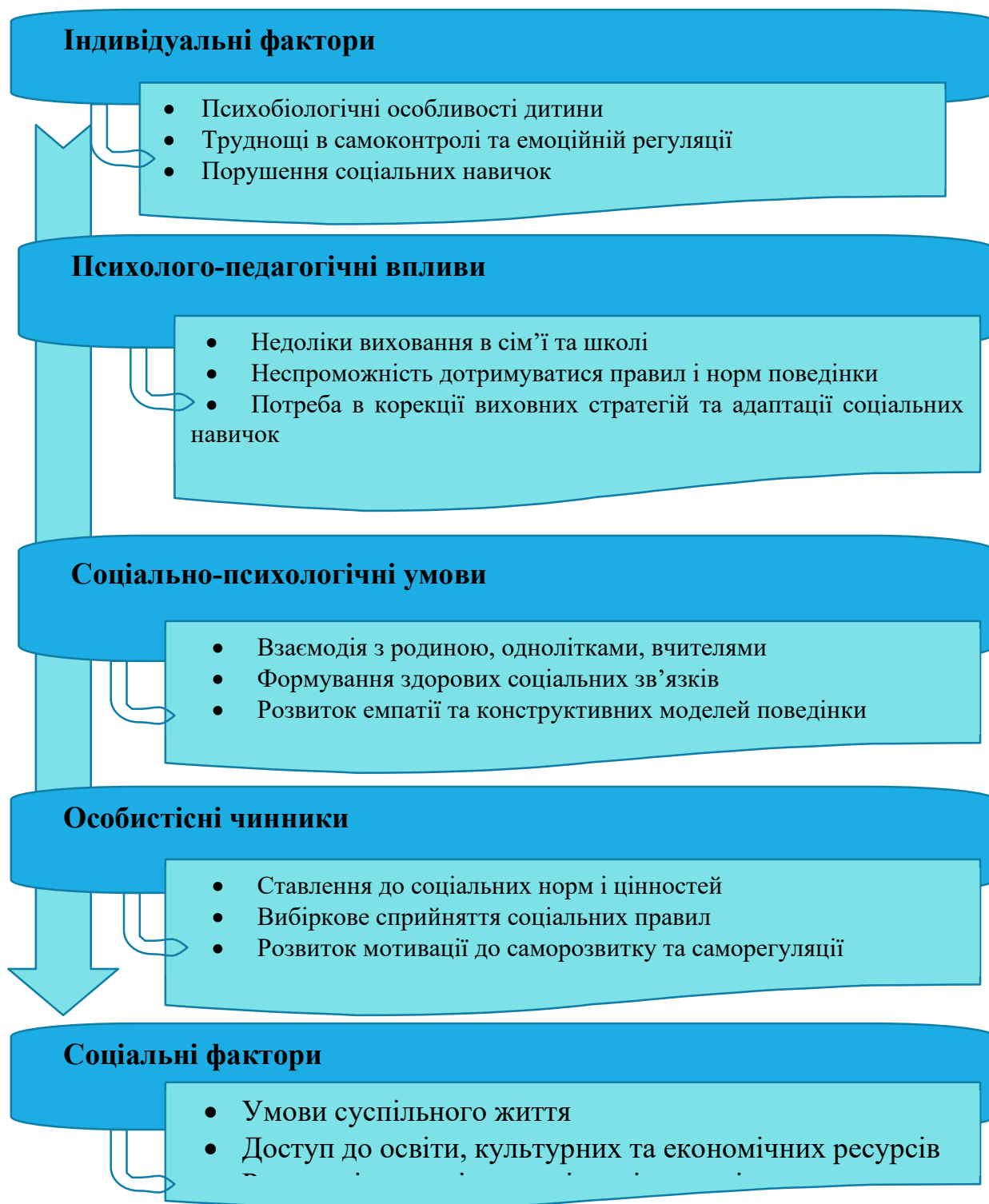

Рис. 3.1. Фактори, що впливають на соціальну адаптацію дитини (складено автором)

Принципи ефективної психокорекційної роботи та їх характеристики

Принцип	Характеристика
Принцип єдності діагностики і корекції	Психокорекційна робота базується на попередньому діагностичному обстеженні. Постійний моніторинг змін дозволяє коригувати стратегію втручання для досягнення більшої ефективності.
Принцип нормативності розвитку	Орієнтація психокорекції на відповідність віковим і психологічним закономірностям розвитку особистості, врахування етапів формування пізнавальних і поведінкових процесів.
Принцип «зверху вниз»	Спрямування корекційної роботи на розвиток зон найближчих можливостей дитини, що стимулює формування нових психологічних утворень і компетенцій.
Принцип «знизу вгору»	Акцент на зміцненні базових умінь і вже набутих навичок через використання тренувальних вправ для закріплення існуючих здібностей.
Системний підхід	Інтеграція стратегічних і тактичних завдань, що дозволяє зосередитися на першопричинах поведінкових проблем, а не лише на їх зовнішніх проявах.
Діяльнісний принцип	Організація активної діяльності дитини для розвитку навичок саморегуляції, цілеспрямованості та узагальнених способів орієнтування у складних життєвих ситуаціях.

Складено автором на основі джерел [35; 28]

Принцип єдності діагностики і корекції передбачає, що надання психологічної допомоги базується на глибокому діагностичному обстеженні, результати якого визначають мету і стратегію подальшого втручання. Окрім первинного етапу, важливим є постійний моніторинг змін у поведінці, емоційному стані та активності дитини. Нормативність розвитку орієнтує корекційну діяльність на відповідність віковим і психологічним закономірностям формування особистості.

Корекція «зверху вниз» спрямована на випереджувальний розвиток дитини, працюючи над зонами її найближчих можливостей і стимулюючи появу нових психологічних утворень. На противагу цьому, корекція «знизу вгору» акцентує увагу на зміцненні наявних навичок і базових умінь, використовуючи вправи і тренування для закріплення вже сформованих здібностей. Системний підхід до розвитку психічної діяльності дозволяє інтегрувати короткострокові та стратегічні цілі, концентруючись на джерелах і причинах поведінкових проблем.

Діяльнісний принцип визначає характер корекційної роботи через організацію спеціальних активностей, спрямованих на розвиток навичок саморегуляції та узагальнених способів орієнтування [54]. Усі ці принципи разом створюють науково обґрунтовану основу для ефективної психокорекції, спрямованої на гармонізацію поведінкових реакцій та загальний розвиток дитини.

Психокорекційний процес є складною системою, яка охоплює як стратегічні, так і тактичні завдання. Тактичні завдання включають розробку методів і технік психокорекції, вибір форм проведення роботи, підбір і комплектацію груп, а також визначення тривалості й режиму занять. Корекція не повинна обмежуватися простим тренуванням навичок чи окремими вправами; вона має будуватися як цілісна, усвідомлена діяльність. Важливо одночасно працювати як над зміною психологічних особливостей дитини, так і над корекцією середовища, в якому вона виховується і навчається.

Таблиця 3.4 систематизує стратегічні моделі психокорекції, підкреслюючи їхнє призначення, основні методи та особливості застосування. Використання цих моделей дозволяє ефективніше адаптувати психокорекційну програму до конкретних потреб дитини, сприяючи гармонійному розвитку та формуванню адаптивних навичок.

Таблиця 3.4

Моделі стратегічних завдань психокорекції та їхні характеристики

Модель психокорекції	Характеристика
Загальна модель	Створення сприятливих умов для оптимального вікового розвитку дитини. Включає регуляцію навантажень, підтримку психологічного комфорту в школі, родині та соціальних групах, спрямованість на гармонізацію емоційного стану та соціальну адаптацію.
Типова модель	Використання конкретних психокорекційних методів для роботи зі стандартними проблемами. Основні техніки: ігротерапія, тренінги саморегуляції, сімейна терапія. Спрямована на розвиток навичок, необхідних для корекції типових поведінкових порушень.
Індивідуальна модель	Орієнтація на специфічні психологічні та типологічні особливості дитини. Включає створення персоналізованої програми втручання з урахуванням індивідуальних потреб, емоційного стану і когнітивних можливостей.

Складено автором на основі джерел [33; 3].

Стратегічні завдання психокорекції, які є спільними для всіх дітей з труднощами в розвитку, ґрунтуються на комплексному підході до забезпечення умов для гармонійного розвитку і подолання поведінкових чи емоційних порушень. Вони формуються на основі трьох базових моделей корекції, кожна з яких має своє специфічне спрямування і завдання.

Загальна модель психокорекції передбачає створення сприятливого середовища для оптимального вікового розвитку дитини. Це досягається шляхом регуляції розподілу навантажень, підтримки балансу між навчальною діяльністю та відпочинком, а також організації сприятливого психологічного клімату у школі, родині та соціальному оточенні. Метою цієї моделі є мінімізація стресових факторів і створення умов, що сприяють нормалізації емоційного стану дитини. Особливий акцент робиться на інтеграції дитини до соціальних груп, де вона може практикувати навички комунікації, кооперації та саморегуляції.

Типова модель психокорекції фокусується на застосуванні конкретних методів і технік, спрямованих на корекцію певних поведінкових або емоційних порушень. Серед найбільш поширених методів є ігротерапія, яка дозволяє розвивати комунікативні та емоційні навички через гру, тренінги саморегуляції, що сприяють підвищенню здатності до управління власними емоціями та поведінкою, а також сімейна терапія, яка працює над покращенням батьківсько-дитячих стосунків. Типова модель використовується для стандартних ситуацій, коли труднощі дитини мають типові ознаки й можуть бути скориговані перевіреними психокорекційними інструментами.

Індивідуальна модель психокорекції є найбільш персоналізованою. Вона враховує унікальні психологічні, когнітивні та поведінкові особливості кожної дитини, зокрема її темперамент, рівень розвитку емоційного інтелекту, характерні способи реагування на стрес і специфічні труднощі. Мета цієї моделі – розробити індивідуальну програму втручання, яка враховує унікальні потреби дитини. Досягнення цієї мети вимагає використання спеціально адаптованих

методик, які сприяють формуванню адаптивних поведінкових патернів і загальному психічному благополуччю.

Ефективність психокорекційної роботи значною мірою залежить від якісного складання програми корекції, яка має відповідати ряду методичних вимог. По-перше, психолог має чітко визначити цілі та завдання корекції, які узгоджуються із природою порушення і кінцевими результатами, яких потрібно досягти. По-друге, важливо обрати зміст занять, який відповідає віковим, когнітивним і соціальним особливостям дитини. У програму слід включати завдання, що враховують як довгострокові, так і короткострокові цілі.

Вибір форми роботи також має ключове значення. Індивідуальні заняття дозволяють глибоко працювати з особистісними проблемами дитини, групові форми сприяють розвитку соціальних навичок, а сімейні сеанси допомагають коригувати динаміку стосунків між батьками і дитиною. Крім того, програма корекції повинна передбачати активну участь батьків, які мають стати важливою ланкою у процесі трансформації поведінки дитини. Навчання батьків ефективним стратегіям виховання, посилення емоційного зв'язку та формування підтримувального середовища є ключовими елементами комплексної психокорекційної роботи.

Не менш важливим є планування методів оцінки результатів корекції, що передбачає систематичний моніторинг динаміки змін і внесення необхідних коректив до програми. Такий підхід дозволяє адаптувати стратегії відповідно до поточних досягнень або труднощів дитини, забезпечуючи максимально можливий рівень ефективності психокорекційного втручання.

Стратегічні завдання психокорекції, що є спільними для всіх дітей з труднощами в розвитку, поділяються на три моделі. Загальна модель передбачає створення сприятливих умов для оптимального вікового розвитку дитини, з урахуванням її психічного стану, відповідного розподілу навантажень і організації життєдіяльності у школі, родині та соціальних групах. Типова модель корекції базується на використанні конкретних психокорекційних методів, таких як ігротерапія, сімейна терапія та тренінги саморегуляції. Індивідуальна модель

орієнтована на врахування психологічних і типологічних особливостей конкретної дитини для розв'язання специфічних проблем.

Ефективність психокорекційної роботи значною мірою залежить від якісного складання програми корекції, яка має відповідати низці методичних вимог. Психолог повинен чітко формулювати цілі, визначати конкретні завдання, обирати зміст занять з урахуванням природи порушення та індивідуальних особливостей дитини, а також визначати форму роботи (індивідуальну, групову чи сімейну). Підбір методів і технік має відповідати віковим та інтелектуальним можливостям дитини. Необхідно також планувати роль батьків та інших осіб у процесі корекції, розробляти способи оцінки динаміки змін, а також готувати необхідне середовище та матеріали.

Таблиця 3.5 структурно подає ключові блоки психокорекційного комплексу, підкреслюючи їхні функції та роль у забезпеченні цілісного й ефективного процесу корекції. Взаємодія цих блоків формує основу для системного підходу до гармонізації поведінки та розвитку дитини.

Таблиця 3.5

Блоки психокорекційного комплексу та їхні характеристики

Блок психокорекції	Характеристика
Діагностичний	Включає використання методик психологічного обстеження для визначення емоційних, когнітивних та поведінкових труднощів дитини. Основні методи: спостереження, інтерв'ю, психодіагностичні тести. Служить основою для складання програми корекції.
Корекційний	Реалізація психокорекційних заходів із застосуванням технік і методик, спрямованих на подолання проблем дитини. Включає індивідуальну, групову або сімейну форми роботи, розвиток саморегуляції, соціальних навичок і емоційного інтелекту.
Оцінковий	Передбачає моніторинг динаміки змін у поведінці дитини та аналіз ефективності корекційної програми. Включає повторну діагностику, спостереження за прогресом і внесення необхідних коректив для підвищення результативності психокорекції.

Складено автором на основі джерел [25].

Психокорекційний комплекс є системою цілеспрямованого впливу на психічний розвиток дитини та подолання її поведінкових чи емоційних труднощів. Він охоплює три ключові блоки: діагностичний, корекційний і оцінковий. Кожен із цих компонентів має свою специфіку, мету та завдання, що у сукупності забезпечують ефективність психокорекційного процесу.

Діагностичний блок є вихідним етапом, від якого залежить точність визначення проблем дитини та побудова стратегії корекції. Він включає використання комплексних методик психологічного обстеження для оцінки емоційного, когнітивного та поведінкового розвитку. Основними методами є спостереження, інтерв'ю з батьками, психодіагностичні тести й опитувальники, що допомагають визначити причини труднощів, рівень розвитку адаптивних навичок і ступінь відхилень від норми. Результати діагностики формують базу для складання індивідуальної психокорекційної програми, спрямованої на усунення специфічних проблем.

Корекційний блок є основним компонентом, що передбачає безпосередню реалізацію психокорекційних заходів. Він включає використання різноманітних технік і методик відповідно до природи проблеми дитини та її вікових особливостей. До цього блоку входять заняття, спрямовані на розвиток навичок саморегуляції, соціальних умінь і емоційного інтелекту. Вибір між індивідуальною, груповою чи сімейною формою роботи залежить від потреб дитини та типу порушення. Психокорекційні заняття мають бути систематичними, інтегрованими в загальну стратегію розвитку дитини та відповідати її найближчим можливостям.

Оцінковий блок забезпечує контроль за ефективністю проведеної роботи. Він передбачає регулярне спостереження за змінами у поведінці дитини, використання методів повторної діагностики та аналіз результатів корекції. Цей блок дозволяє виявити динаміку прогресу, ефективність застосованих методик і, за необхідності, коригувати програму. Оцінка має бути комплексною і включати аналіз емоційного, поведінкового та когнітивного аспектів розвитку.

Кожен із трьох блоків є невід'ємною частиною психокорекційного процесу. Їх взаємозв'язок і послідовність дозволяють створити науково обґрунтовану, структуровану і гнучку програму втручання, спрямовану на досягнення сталих позитивних змін у розвитку дитини.

Методи та техніки психокорекції відіграють ключову роль у процесі роботи з поведінковими реакціями у дітей, особливо дошкільного та молодшого шкільного віку. Для забезпечення ефективної корекції важливо враховувати вікові особливості дитини, її емоційний стан і рівень розвитку самоконтролю. У цьому контексті застосовуються як загальновизнані техніки, так і авторські розробки.

Одним із ефективних власних підходів є використання спеціально розроблених ігрових вправ, спрямованих на розвиток саморегуляції. Наприклад, гра «М'який і твердий звір» допомагає навчати дітей контролювати імпульсивні реакції через зміну фізичних станів – від розслабленості до напруженості. Ця вправа сприяє розвитку усвідомленості власних емоцій і фізичних відчуттів, що важливо для формування навичок регулювання поведінки.

Іншим важливим методом є використання дихальних технік із візуалізацією для подолання тривожності. Вправа «Повітряна кулька» дозволяє дітям навчитися заспокоюватися: вони уявляють, як надувають кульку повітрям під час вдиху, а потім обережно випускають його на видиху. Такий підхід поєднує глибоке дихання із зоровими образами, що значно знижує рівень напруги та сприяє емоційній рівновазі.

Для розвитку соціальних навичок широко використовуються рольові ігри, які моделюють різні ситуації взаємодії. Діти вчаться розуміти емоції інших, співпрацювати та розв'язувати конфлікти. Такий формат дозволяє формувати позитивні моделі поведінки, забезпечуючи практичне засвоєння правил соціальної взаємодії у безпечному ігровому середовищі.

Таким чином, комбінація ігрових вправ, дихальних технік і рольових ігор створює комплексний підхід до корекції поведінки, що сприяє гармонійному емоційному та соціальному розвитку дитини.

Корекція агресивної поведінки у дітей є ключовим напрямом психокорекційної діяльності, що має на меті розвиток навичок саморегуляції, формування емпатії та засвоєння конструктивних способів вираження емоцій. Успішність цієї роботи значною мірою залежить від застосування сучасних методів і технік, враховуючи вікові та індивідуальні психологічні особливості дитини.

Серед ефективних стратегій управління гнівом виділяється техніка «Стоп і подумай», яка допомагає дитині зупинити імпульсивні дії, перш ніж їх виконати, і проаналізувати можливі наслідки. Методика базується на простій послідовності дій: пауза, глибоке дихання, обмірковування ситуації та вибір оптимального варіанта поведінки. Використання цього підходу сприяє поступовому формуванню вміння контролювати власні реакції.

Інтерактивні історії виступають дієвим інструментом розвитку емпатійних здібностей. Читання та обговорення ситуацій, у яких персонажі зіштовхуються зі схожими емоційними труднощами, дозволяють дітям ідентифікувати себе з іншими, краще розуміти почуття оточуючих і навчатися конструктивним способам вирішення конфліктів.

Ефективним авторським інструментом для подолання агресії є «Щоденник емоцій». Він передбачає регулярне записування власних емоцій, обставин, що спричинили гнів, та обраних способів реагування. Ця техніка сприяє підвищенню усвідомлення емоційних станів, розвитку рефлексивного мислення та навичок вербалізації почуттів, що зменшує потребу у фізичних або вербальних формах агресії.

Комплексний підхід, який поєднує різноманітні методики корекції агресивної поведінки, дозволяє не лише мінімізувати небажані прояви, а й створює умови для емоційного зростання та гармонійного розвитку дитини.

Корекція тривожності у дітей є важливим завданням, що спрямоване на зниження рівня страху, розвиток упевненості та навичок самозаспокоєння. Для досягнення позитивних результатів необхідно застосовувати методи, які відповідають віковим та психологічним особливостям дитини.

Казкотерапія з елементами драматизації є одним із ефективних засобів роботи з тривожними дітьми. Використання сюжетів, де головний герой стикається зі страхами і знаходить способи їх подолання, дозволяє дитині у безпечній ігровій формі моделювати власні переживання. Участь у створенні сценаріїв і гра ролі головного героя допомагають розвинути внутрішню стійкість та усвідомлення власних ресурсів для подолання труднощів.

Авторська техніка «Безпечний куточок» полягає у створенні спеціального простору вдома або в класі, який слугує для емоційного відновлення дитини. Такий куточок може містити улюблені іграшки, книги, подушки чи інші предмети, що асоціюються зі спокоєм і комфортом. Він надає можливість тимчасово відсторонитися від подразників, зосередитися на власних почуттях і знайти баланс. Дитина вчиться ідентифікувати свої емоції та застосовувати самозаспокійливі техніки.

Застосування цих методів у комплексі дозволяє знижувати рівень тривожності, формуючи в дитини впевненість у собі та навички ефективного управління власним емоційним станом.

Психокорекція для дітей із гіперактивністю спрямована на розвиток здатності до саморегуляції, концентрації уваги та зниження імпульсивності. Успіх роботи залежить від використання методів, які враховують потребу дитини у русі та її когнітивні особливості.

Одним із дієвих підходів є впровадження «пауз для руху» під час навчальних занять. Ця стратегія передбачає короткі фізичні вправи або ігри, що дозволяють дитині розрядити надлишок енергії. Такі перерви сприяють відновленню уваги та зниженню рівня збудження, створюючи сприятливі умови для подальшого навчання.

Гра «Магічний годинник» використовується для розвитку здатності до концентрації. Вона полягає у спостереженні за уявним або реальним годинником із завданням залишатися нерухомим або виконувати дії під конкретний ритм чи інструкцію. Ця вправа допомагає дитині фокусувати увагу на завданні, покращує навички самоконтролю та підвищує стійкість до відволікань.

Комплексне застосування цих технік дозволяє створити індивідуально адаптовану програму для корекції поведінкових труднощів у дітей із гіперактивністю, покращуючи їхню академічну успішність та соціальні навички.

Психокорекція поведінкових порушень у дітей є важливим і багатогранним процесом, що вимагає індивідуального підходу та комплексного використання різних методів і технік. Кожен з розглянутих напрямів – від корекції агресивної поведінки до роботи з тривожністю та гіперактивністю – має свої специфічні стратегії, які враховують вікові та психологічні особливості дитини. Важливими складовими успішної психокорекційної роботи є своєчасне виявлення проблем, ретельне планування корекційних заходів та активна участь батьків у процесі.

Застосування таких методів, як ігрові вправи, казкотерапія, рольові ігри та різноманітні техніки саморегуляції, дозволяє не лише зменшити прояви небажаної поведінки, але й сприяє розвитку емоційної компетентності, навичок соціальної взаємодії та самоконтролю у дітей. Психокорекційний процес має бути системним і адаптованим до конкретних потреб дитини, щоб забезпечити її гармонійний розвиток і успішну адаптацію в соціумі.

Психокорекція поведінкових реакцій у дітей є складним і багатогранним процесом, який потребує індивідуального підходу, врахування специфічних особливостей дитини та соціокультурного контексту її розвитку. Зважаючи на швидкі зміни в соціумі, розвиток технологій та новітні методи психокорекційної роботи, необхідно адаптувати традиційні стратегії до нових реалій. Нижче наводяться рекомендації, які можуть бути використані в практиці психокорекції поведінкових реакцій у дітей, що дозволяють не лише коригувати поведінку, а й забезпечувати глибший емоційний та когнітивний розвиток.

1. Використання "діалогу з майбутнім.

Одна з нестандартних методик, що допомагає дітям осмислити наслідки своїх дій, полягає в створенні так званого "діалогу з майбутнім". У процесі психокорекційної роботи дитина уявляє себе в різних сценаріях майбутнього, де її поведінка може впливати на результат. Важливо акцентувати увагу на тому, як

певні рішення зараз формують емоційний і соціальний контекст її життя в майбутньому. Цей метод допомагає дітям розвивати емпатію, усвідомлювати наслідки своїх вчинків і приймати обґрунтовані рішення.

Така практика дозволяє дитині не тільки розвивати довгострокову перспективу, а й сприяє глибшому розумінню причинно-наслідкових зв'язків у поведінці, що є основою для формування більш здорових і відповідальних соціальних реакцій у майбутньому.

2. Техніка "повільного часу" для регуляції імпульсивної поведінки.

Одна з ефективних, але мало відомих технік для корекції імпульсивної поведінки – це "повільний час". Вона передбачає, що дитина на певний час зупиняється і фокусується на власних відчуттях, без зайвої реакції на зовнішні подразники. Цей підхід дає можливість знижувати рівень стресу, що сприяє більш свідомому реагуванню на ситуацію, замість автоматичних імпульсивних реакцій.

Дитина, яка регулярно практикує "повільний час", набуває здатності до саморегуляції, що підвищує її емоційну стійкість у складних ситуаціях, а також сприяє розвитку її самосвідомості і здатності до самоконтролю.

3. Інтеграція "естетичних терапій" у психокорекційний процес.

Використання елементів естетичної терапії, таких як мистецька творчість, музика або танці, дозволяє дітям виразити складні емоції та переживання через нестандартні форми. Мистецтво, у свою чергу, може служити потужним інструментом для відновлення внутрішньої гармонії, покращення емоційного стану і зниження агресивності.

Поступове впровадження мистецьких практик допомагає дітям вивільняти емоційний заряд і зменшувати рівень тривожності, дозволяючи краще справлятися зі стресом і покращувати емоційну виразність.

4. Медитація як частина процесу когнітивно-поведінкової терапії (КПТ). Інтеграція коротких сеансів медитації в КПТ дозволяє дітям глибше усвідомлювати свої внутрішні переживання і навчитися краще контролювати свої емоційні реакції. Медитація, зокрема, допомагає дитині знайти спокій і

зосередження, що значно полегшує роботу з їхнім сприйняттям навколишнього світу та соціальними взаємодіями.

Впровадження медитаційних практик дозволить дітям знижувати рівень стресу і покращувати здатність до зосередження та самоконтролю, що позитивно позначиться на їхньому поведінковому розвитку.

5. Метод "персонального героя" у розвитку соціальних навичок.

Цей метод передбачає використання уявного "героя", на якого дитина може рівнятися, і чия поведінка стане зразком для наслідування. Важливо, щоб цей герой мав схожі риси та переживання, що дозволяє дитині краще ідентифікуватися з ним. Протягом терапії дитина вчиться застосовувати поведінкові стратегії героя у реальному житті, що дозволяє формувати здорові соціальні навички та вміння долати конфлікти.

Протягом часу дитина розвиває впевненість у власних силах, здатність вирішувати соціальні проблеми, а також виробляє стратегії адаптації у складних ситуаціях.

Ці рекомендації передбачають інноваційні та глибокі підходи до роботи з поведінковими реакціями дітей. Застосування таких методик сприяє не лише покращенню поведінки, а й глибшому розвитку емоційного інтелекту, саморегуляції та соціальних навичок дітей, що важливо для їхньої успішної адаптації в сучасному суспільстві.

3.2. Особливості психологічної роботи з батьками

Залучення батьків у психокорекційний процес є надзвичайно важливим аспектом для досягнення успішних результатів у розвитку дитини. Батьки виконують роль основних вихователів, і їхня активна участь у корекційній роботі дозволяє створити цілісну і стабільну підтримку для дитини. Саме через батьків проходить більшість соціальних норм і моделей поведінки, які закладаються на етапі раннього розвитку. Коли батьки активно залучені до процесу, вони можуть

на практиці застосовувати психологічні рекомендації, що підвищує ефективність корекційних заходів.

Батьки є партнерами у формуванні здорової психологічної атмосфери, де дитина може розвиватися в умовах емоційної безпеки та стабільності. Вони не лише передають своїм дітям базові соціальні навички, але й виступають першими моделями для наслідування в розвитку емоційної саморегуляції, когнітивних здібностей та соціальних взаємодій. Психологічне партнерство між батьками та фахівцями дозволяє забезпечити цілісне розуміння проблеми і розв'язання її на різних рівнях: індивідуальному, сімейному та соціальному.

Робота психолога з батьками є багатогранним процесом, спрямованим на надання психологічної підтримки, консультування та корекційної допомоги для поліпшення взаємодії між батьками та їхніми дітьми. Це не лише вирішення конкретних проблем, а й вплив на загальну динаміку сімейних відносин, що забезпечує зміни у стосунках і розвитку дитини.

У таблиці 3.6 надано основні завдання психолога в процесі психокорекційної роботи, спрямованої на поліпшення психологічного стану дитини та створення гармонійного середовища для її розвитку. Включено ключові напрямки, які допомагають у налагодженні ефективної взаємодії між батьками та дітьми.

Таблиця 3.6

Завдання психолога в психокорекційній роботі з дітьми та батьками

Завдання психолога	Опис
Створення сприятливого психологічного клімату в родині	Налагодження здорових емоційних стосунків між батьками та дітьми, зменшення рівня конфліктності, підвищення взаємної підтримки.
Навчання ефективним стратегіям управління емоціями	Психолог навчає батьків методам управління емоціями, способам позитивної взаємодії та конструктивного розв'язання проблем.
Розвиток комунікативних навичок та виховних практик	Навчання батьків активному слуханню, позитивному підкріпленню та ефективному встановленню меж для поліпшення взаємодії з дитиною.

Продовження таблиці 3.6

Емоційна підтримка дітей у кризових ситуаціях	Навчання дітей технікам саморегуляції, вираженню емоцій у соціально прийнятний спосіб та створення безпечного простору для підтримки.
Просвітницька діяльність серед батьків	Проведення лекцій, семінарів, тренінгів і розробка інформативних матеріалів, що допомагають батькам розуміти психологічні потреби дітей і сучасні методики виховання.
Розвиток адаптивних стратегій поведінки у дітей	Створення умов для розвитку стійких, адаптивних моделей поведінки у дітей через корекцію негативних патернів і підтримку позитивного емоційного клімату.

Складено автором на основі джерел [55; 56]

Основні завдання психолога у психокорекційній роботі охоплюють широкий спектр дій, спрямованих на поліпшення психологічного стану дитини та створення гармонійного середовища для її розвитку. Першочерговим є створення сприятливого психологічного клімату в родині, що передбачає налагодження здорових емоційних стосунків між батьками і дитиною, зменшення рівня конфліктності та підвищення взаємної підтримки. Психолог навчає батьків ефективним стратегіям управління емоціями, способам позитивної взаємодії і конструктивного розв'язання проблем, що сприяє формуванню довірчих і стабільних стосунків.

Одним із ключових завдань є розвиток комунікативних навичок та виховних практик у батьків, що включає навчання методам активного слухання, позитивного підкріплення та ефективного встановлення меж. Ці навички допомагають батькам краще розуміти емоційні стани дитини, коригувати її поведінку без застосування насильницьких чи авторитарних підходів і створювати умови для відкритого обговорення почуттів та переживань.

Також важливою сферою діяльності психолога є емоційна підтримка дітей, особливо у кризових або стресових ситуаціях. Психолог навчає дітей технікам саморегуляції, розвиває навички вираження емоцій у соціально прийнятний спосіб та створює безпечний простір, де вони можуть відчувати прийняття й емпатію. Така підтримка сприяє розвитку емоційної стійкості й адаптивних стратегій поведінки.

Окреме значення має просвітницька діяльність психолога, яка спрямована на підвищення обізнаності батьків щодо вікових і психологічних особливостей дитини. Вона включає проведення лекцій, семінарів і тренінгів, що надають практичні знання та навички у сфері виховання [57]. Крім того, важливим аспектом є розробка інформативних матеріалів, таких як брошури, poradniki або мультимедійні ресурси, які допомагають батькам краще розуміти психологічні потреби дітей, їхні емоційні реакції та поведінкові патерни. Це дозволяє батькам застосовувати сучасні методики виховання, спрямовані на підтримку особистісного зростання та психічного благополуччя дітей.

Усі ці завдання разом створюють комплексний підхід, спрямований на гармонізацію стосунків у родині та розвиток стійких, адаптивних моделей поведінки у дітей, що є запорукою їхньої успішної соціалізації та емоційного здоров'я.

Практичний психолог працює з батьками, орієнтуючись на вирішення конкретних проблем та ситуацій, що виникають у сім'ї [53]. Це можуть бути індивідуальні консультації, спільні зустрічі, на яких обговорюються труднощі та знаходяться оптимальні шляхи їх подолання. Психологічні заходи спрямовані на покращення комунікації в сім'ї, адаптацію до нових життєвих обставин, підвищення самооцінки батьків та розвиток родинних цінностей. Програми роботи з батьками зазвичай адаптуються під конкретні потреби сімей, включають підтримку через онлайн-ресурси та розробку інтерактивних методик для більш активної участі батьків у процесі.

Цей напрямок є важливим елементом роботи психологів, адже сприяє створенню умов для гармонійного розвитку та навчання дітей, а також формуванню у батьків психологічної грамотності та навичок ефективного виховання.

Форми роботи психолога з батьками можуть варіюватися в залежності від потреб родини та конкретних цілей. Це можуть бути тренінги, консультації, тематичні вечори, де обговорюються важливі питання виховання. Сучасні методи роботи включають використання онлайн-платформ для консультування,

мобільних додатків, вебінарів та соціальних мереж для надання оперативної і доступної інформації. Крім того, інтерактивні форми роботи, такі як групові тренінги, рольові ігри, створення психологічних казок, музичних або художніх творів, можуть стати ефективними засобами для комунікації та виховання [58; 60].

Найбільш поширеними формами роботи психолога з батьками є батьківські збори, консультування, тренінги, майстер-класи та анонси. Батьківські збори є традиційною формою, яка дає можливість психологам інформувати батьків про актуальні питання, обговорювати проблеми та знаходити шляхи їх вирішення. Консультування є індивідуальною формою роботи, що дозволяє психологу надати конкретну допомогу батькам у вирішенні конкретних проблем. Тренінги спрямовані на розвиток у батьків навичок та вмінь, необхідних для ефективної взаємодії з дітьми. Майстер-класи дають батькам можливість ознайомитися з новими методиками виховання та навчання. Анонси використовуються для інформування батьків про майбутні заходи та пропозиції.

Робота психолога з батьками охоплює різні напрямки. Просвітницька діяльність передбачає проведення батьківських зборів, лекцій, семінарів, тренінгів та консультацій, щоб підвищити рівень психологічної грамотності батьків. Консультування включає індивідуальну або групову допомогу батькам у вирішенні проблем виховання та навчання дітей. Корекційна робота передбачає проведення групових занять, спрямованих на формування позитивних батьківських установок та навичок. Всі ці форми взаємодії мають на меті забезпечити ефективну підтримку батьків у вихованні та розвитку їхніх дітей.

Робота психолога з батьками має ряд важливих і специфічних аспектів, які потребують уважності, обережності та високого рівня професіоналізму. Однією з основних труднощів є те, що батьки часто стикаються з різними формами стресу та тривоги, які пов'язані з процесом виховання дітей. Ці стани можуть бути наслідком непорозумінь, невпевненості в своїх діях або недостатнього

досвіду в подоланні певних виховних ситуацій. Тому психолог повинен бути готовий до можливих емоційних, а іноді й агресивних реакцій з боку батьків, особливо коли йдеться про критику їхніх методів виховання або пропозицію нових підходів.

Важливою складовою цієї роботи є вміння психолога створити безпечну атмосферу для відкритого обговорення проблем. Батьки можуть мати різні погляди на методи виховання, що часто зумовлено як особистими переконаннями, так і соціальним контекстом, в якому вони перебувають. Ці погляди можуть значно відрізнятися від рекомендацій психолога, тому психолог має бути готовий до ситуацій, коли батьки не погоджуються з запропонованими стратегіями або навіть відкидають їх. Така ситуація вимагає від психолога терплячості, вміння аргументовано пояснити свої рекомендації та, за необхідності, адаптувати їх до реальних умов родини.

Особливістю роботи з батьками є те, що зміни у поведінці, спілкуванні та виховних підходах не відбуваються миттєво. Процес корекції потребує часу, що часто ускладнюється тим, що нові стратегії можуть суперечити звичним практикам батьків [58]. У зв'язку з цим, психологічна робота з батьками, як правило, передбачає кілька сеансів, де поступово відбувається інтеграція нових методів у виховання дитини. Зміни в батьківських стратегіях вимагають терпіння та наполегливості, адже тільки через час вони можуть стати природною частиною взаємодії з дітьми.

Таким чином, робота психолога з батьками є складним і тривалим процесом, що вимагає від фахівця гнучкості, уважності та здатності налагоджувати конструктивний діалог, навіть у випадках, коли батьки не одразу готові прийняти нові підходи.

Основні завдання психолога полягають у наданні психологічної підтримки батькам. Це включає допомогу у подоланні стресу, тривоги та інших емоційних труднощів, що виникають під час виховання дітей. Психолог також має здійснювати просвітницьку роботу з батьками, підвищуючи їх рівень психологічної грамотності, щоб вони краще розуміли потреби своїх дітей. Крім

того, психолог надає індивідуальні консультації, пропонуючи конкретні рекомендації для вирішення проблем у вихованні та навчанні. Важливим аспектом роботи є допомога у корекції батьківської поведінки: формування позитивних установок, розвиток ефективних стратегій виховання та навчання, що сприяє покращенню взаємодії з дітьми.

Рекомендації щодо роботи психолога з батьками можуть включати такі основні аспекти:

1. Підвищення психологічної грамотності батьків. Психолог повинен надавати батькам інформацію про основи дитячої психології, розвиток дитини та особливості її поведінки на різних етапах. Це допомагає батькам краще розуміти потреби своїх дітей і знаходити ефективні методи виховання.

2. Залучення батьків до процесу виховання. Важливо, щоб батьки були активними учасниками виховного процесу, адже вони є основними моделями для своїх дітей. Психолог може навчати батьків ефективним комунікативним і виховним технікам, підкреслюючи важливість взаємодії з дитиною через підтримку, уважність і позитивне підкріплення.

3. Консультування та індивідуальний підхід. Кожна родина унікальна, тому психологу важливо проводити індивідуальні консультації з батьками, щоб допомогти вирішити конкретні проблеми, що виникають у взаємодії з дитиною. Це можуть бути питання агресії, тривожності, проблеми з навчанням чи соціалізацією.

4. Робота з емоційним станом батьків. Часто батьки стикаються зі стресом, тривогою або почуттям безпорадності у вихованні дитини. Психолог може допомогти їм справлятися з негативними емоціями, надаючи підтримку та рекомендації щодо саморегуляції та управління емоціями.

5. Формування партнерських відносин між батьками і педагогами. Психолог має сприяти встановленню взаємодії між родинами і навчальними закладами. Це допомагає забезпечити цілісність підходу до розвитку дитини та створює єдину систему підтримки для її навчання та соціалізації.

6. Організація групових заходів для батьків. Психолог може проводити тренінги, семінари, а також організовувати групи підтримки для батьків, де вони можуть поділитися досвідом, отримати нові знання і поради. Це також сприяє розвитку батьківських навичок і взаємної підтримки.

7. Розвиток позитивного стилю виховання. Психолог може допомогти батькам сформуванню конструктивних підходів до виховання, орієнтуючи їх на використання позитивних методів, таких як заохочення, встановлення чітких меж і конструктивна комунікація з дитиною.

8. Підтримка в адаптації до змін. Батьки можуть потребувати допомоги в адаптації до нових життєвих ситуацій, таких як зміна школи, переїзд, розлучення або інші зміни в родині. Психолог може допомогти їм знайти стратегії для підтримки стабільності та емоційної рівноваги в родині.

Ці рекомендації сприяють створенню підтримуючого середовища для розвитку дитини, допомагають батькам впоратися з труднощами і забезпечують гармонійну атмосферу в родині.

Процес психокорекційної роботи з дітьми неможливий без активної участі батьків. Постійна підтримка з їхнього боку є ключовою для досягнення стійких і довготривалих результатів. Батьки відіграють важливу роль у створенні сприятливого емоційного середовища, яке дозволяє дитині розвиватися та адаптуватися до соціальних вимог. Окрім того, їхня активність в психокорекційному процесі допомагає забезпечити сталість змін у поведінці та емоційно-психологічному стані дитини.

Формування партнерських стосунків між психологом і батьками є критично важливим елементом успішної психокорекційної роботи, оскільки саме на цій основі будуються довірчі й конструктивні відносини. Психолог в такій взаємодії не лише виступає як експерт, що надає допомогу у вирішенні конкретних проблем, а й як наставник або коуч, спрямовуючи батьків на розвиток їхніх виховних навичок та комунікаційних стратегій. Це дозволяє батькам отримувати не тільки корисні поради, а й практичні інструменти для самостійного вирішення ситуацій у майбутньому.

Партнерські стосунки між психологом і батьками створюють основу для відкритого обміну думками, емоціями та переживаннями, що, в свою чергу, знижує рівень тривоги і стресу, які можуть виникнути в процесі психокорекційної роботи. Коли батьки відчують підтримку і розуміння з боку психолога, вони стають більш готовими до змін у виховних практиках, відкриті до нових підходів і, що важливо, здатні більш усвідомлено застосовувати їх у повсякденному житті.

Особливість такого підходу полягає в тому, що психолог допомагає не лише коригувати поточні труднощі у поведінці дитини, а й навчає батьків будувати здорові комунікації з дитиною, формувати стосунки, що базуються на довірі, взаємоповазі та підтримці. Це дозволяє забезпечити більш стабільний і гармонійний розвиток дитини, створюючи умови для її емоційного і психологічного благополуччя.

Важливим аспектом партнерських стосунків є постійний зворотний зв'язок між психологом і батьками, що дозволяє коригувати методи роботи відповідно до змінюваних потреб родини. Така взаємодія сприяє досягненню більш стійких результатів і забезпечує ефективне впровадження корекційних методів у повсякденне життя родини.

Таким чином, успіх психокорекційної роботи залежить не лише від технічної майстерності психолога, а й від його здатності бачити сім'ю як єдиний організм, де кожен учасник взаємодіє з іншими на емоційному та психологічному рівні. Сім'я виступає як система, у якій взаємозв'язки між її членами мають суттєвий вплив на розвиток дитини. Тому важливо, щоб психолог не лише працював з індивідуальними труднощами кожного члена сім'ї, а й займався аналізом і корекцією загальної динаміки сімейних відносин.

У цій роботі психолог має сприяти створенню гармонійних і конструктивних стосунків, де кожен із членів сім'ї може відчути себе почутим і зрозумілим. Таке середовище сприяє розвитку довіри, емпатії та підтримки, що є важливими факторами для ефективної адаптації дітей і для формування здорових моделей поведінки.

Здатність психолога інтегрувати різні аспекти психокорекційного процесу — від індивідуальних консультацій до сімейних тренінгів і групових вправ — дозволяє створити цілісну стратегію, яка відповідає потребам усіх членів родини. Психолог, який вміє працювати з усією сім'єю як з єдиним організмом, здатний відновити або зміцнити взаєморозуміння, зменшити рівень конфліктності, а також допомогти батькам освоїти нові методи виховання, що підтримують здоровий розвиток дитини.

Таким чином, ключовим елементом ефективності психокорекційної роботи є здатність психолога поєднати індивідуальну терапію та сімейну підтримку, гарантуючи комплексний підхід до вирішення проблем, що виникають в межах родини. Це дозволяє сприяти гармонійному розвитку не лише дитини, а й усієї родини в цілому.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило досягти поставленої мети – визначити вплив стилів батьківського виховання на поведінкові реакції дітей та розробити рекомендації для психокорекційної роботи з дітьми й підвищення психологічної культури батьків.

Систематизовано теоретичні підходи до проблеми стилів батьківського виховання. Було розглянуто концепції вітчизняних і зарубіжних дослідників, які визначають основні типи стилів виховання: авторитарний, демократичний, ліберальний. Встановлено, що стилі батьківської поведінки мають глибокий вплив на формування соціальних та емоційних компетенцій дітей. Зокрема, демократичний стиль виховання сприяє розвитку адаптивних навичок, тоді як авторитарний стиль часто супроводжується негативними поведінковими наслідками. Огляд літератури також показав важливість врахування емоційного зв'язку між батьками та дітьми як ключового чинника гармонійного розвитку.

У процесі роботи визначено основні типи поведінкових реакцій у дітей, що формуються під впливом різних стилів виховання. Підкреслено, що авторитарний підхід часто призводить до розвитку тривожності, низької самооцінки або агресивної поведінки, тоді як демократичний стиль підтримує впевненість, соціальну активність і здатність до емпатії. Зроблено висновок про важливість гнучкого підходу до виховання, який враховує як встановлення чітких меж, так і забезпечення емоційної підтримки.

Здійснено емпіричний аналіз із застосуванням валідованих методик. Дослідження проводилося з використанням тест-опитувальника батьківського ставлення (Варга–Столін) та опитувальника дитячо-батьківських емоційних взаємовідносин (ОДБЕВ). Аналіз отриманих даних виявив закономірності у взаємозв'язку між стилем виховання та поведінковими реакціями. Зокрема, показники шкали «Прийняття-відштовхування» продемонстрували високий ступінь варіативності, що свідчить про нестабільність у взаємодії між батьками

та дітьми. Найменш вираженим виявився авторитарний підхід, що, на нашу думку, свідчить про поступове зростання демократичних тенденцій у вихованні.

На основі отриманих даних розроблено практичні рекомендації для роботи з батьками та дітьми. Рекомендації включають методики ігротерапії, арттерапії та тренінгів соціальних навичок, які спрямовані на гармонізацію поведінкових реакцій у дітей. Для батьків пропонується розвиток навичок емоційного прийняття дитини, конструктивної комунікації та ефективних стратегій подолання конфліктів. Психологам рекомендовано комплексний підхід, що передбачає системну роботу з урахуванням вікових та індивідуальних потреб кожної дитини.

Емпіричне дослідження, проведене за методиками Варга–Столін і Захарової, підтвердило наявність специфічного впливу різних стилів виховання на поведінкові реакції дітей. Результати свідчать, що найвищі середні значення продемонструвала шкала «Прийняття-відштовхування» (24,10%), що відображає нестійкість емоційного ставлення. Це обумовлено недостатньою послідовністю у вихованні, високим рівнем стресу серед батьків і недостатньою психологічною компетентністю. Найменш вираженою була шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» (5,36%), що свідчить про тенденцію до відмови від жорсткого контролю на користь більш демократичних стратегій.

Практичні результати дослідження дозволили розробити ґрунтовні рекомендації для оптимізації стилів виховання та покращення взаємодії між батьками і дітьми. Ключовим компонентом цих рекомендацій є проведення просвітницьких заходів для батьків, які спрямовані на підвищення їхньої психологічної культури та формування більш усвідомленого підходу до виховання. Особлива увага приділяється розвитку емпатії – здатності батьків розуміти емоційні стани та потреби своїх дітей. Це включає навчання навичкам активного слухання, вираження підтримки та поваги до думок дитини, що створює основу для довірливих і теплих стосунків.

Конструктивна взаємодія є ще одним важливим аспектом виховного процесу. Рекомендації передбачають застосування методів позитивного

підкріплення, ефективного вирішення конфліктів та використання ненасильницьких методів впливу. Зокрема, батькам доцільно навчатися формулювати чіткі та зрозумілі правила, заохочувати дитину до самостійного прийняття рішень у безпечних межах та надавати зворотний зв'язок, що сприяє формуванню відповідальності та самооцінки.

Для психологів і педагогів практичні рекомендації базуються на системному підході до роботи з родинами. Комплексна підтримка передбачає діагностування індивідуальних особливостей дитини і батьків, визначення їхніх сильних та слабких сторін у взаємодії та надання персоналізованих порад. Такий підхід сприяє гармонізації сімейного середовища та покращенню адаптивності дитини. Важливим елементом є проведення тренінгів, які розвивають соціально-емоційні компетенції дітей і батьків, а також забезпечення регулярних індивідуальних консультацій для розв'язання специфічних проблемних ситуацій.

Подальші дослідження у цій галузі мають зосередитися на глибшому аналізі соціальних і культурних чинників, які впливають на виховні практики в сім'ях, оскільки ці фактори відіграють важливу роль у формуванні поведінкових реакцій дітей та їхньому загальному розвитку. Культурний контекст визначає ціннісні орієнтири, очікування стосовно ролей батьків і дітей, а також норми соціальної взаємодії. Соціальні умови, зокрема рівень освіти, соціально-економічний статус і наявність соціальної підтримки, значною мірою впливають на стиль виховання, емоційний клімат у родині та підхід до вирішення конфліктів.

Детальне вивчення цих аспектів дозволить розробити більш адаптовані та диференційовані програми психокорекції, які враховуватимуть особливості конкретних соціальних груп, етнічну та культурну специфіку, а також сучасні виклики сімейного життя. Такі програми сприятимуть зниженню поведінкових проблем у дітей за рахунок інтеграції цілеспрямованої психологічної допомоги з методами соціальної адаптації.

Дослідження ролі соціальних медіа та цифрових технологій у формуванні виховних практик є ще однією важливою перспективою. Сучасні батьки дедалі

частіше залежать від інформації, отриманої з інтернету, що створює нові виклики для виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми психічного здоров'я: Збірник наукових праць [за матеріалами Всеукраїнської студентсько-викладацької науковопрактичної інтернет-конференції] / Ред. колегія: К. Гавриловська, І. Загурська, Г. Пирог, Ю. Дем'янчук / Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2024. 377 с.
2. Андрусак Л. М. Батьківська влада в Стародавньому Римі // Актуальні суспільно-політичні проблеми права та економіки : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11 квітня 2014 р.). – Кіровоград, 2014. – С. 181–184.
3. Андрушко Я. С. Психокорекція: навч.-метод. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 212 с.
4. Баумрінд Д. Стилi виховання та розвиток підлітків. Енциклопедія про підлітковий вік. За ред. Дж. Брукс-Ганн, Р.М. Лернер, і А.К. Петерсен. Нью-Йорк : Видавництво «Гарленд», 1991. 758 с.
5. Бегас Л. Д. Історичні аспекти розвитку соціальної педагогіки як науки, її предмет, мета, завдання та особистість соціального педагога / Л. Д. Бегас // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. - 2019. - Вип. 32. - С. 5-17.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб./Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін.К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
7. Вклад провідного науковця Запорозця О. В. у розвиток дитячої психології. URL: <https://vseosvita.ua/library/vklad-providnogo-naukovca-zaporozca-oleksandra-volodimirovica-u-rozvitok-ditacoi-psihologii-493969.html>. (дата звернення: 20.11.2024).
8. Волошин М. Особливості девіантної поведінки підлітків в контексті різних стилів сімейного виховання [Електронний ресурс] // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». URL: <https://naub.oa.edu.ua/osoblyvosti-deviantnoji-povedinky-pidlitkiv-v-konteksti-riznyh-styliv-simejnoho-vyhovannya/>. (дата звернення: 21.11.2024).

9. Вплив сімейного середовища на психологічний розвиток дитини – важливі аспекти та рекомендації. URL: <https://psychologist.com.ua/vpliv-simejnogo-seredovisha-na-psixologichnij-rozvitok-ditini-vazhlyvi-aspekti-ta-rekomendatsii>.

(дата звернення: 21.11.2024).

10. Гарькавець С. О. Соціально-нормативна активність індивіда та її психологічні референти : монографія. – Харків : «Друкарня Мадрид» 2016. – 156 с.

11. Гончар Л. В. Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія / Л. В. Гончар. – Київ : ТОВ "Задруга", 2017. 360 с.

12. Данілейко П. М. Правовідносини батьків і дітей в Давньому Римі та сучасному суспільстві / П. М. Данілейко // Шерешевські читання. Оновлення цивільного кодексу України: концептуальні засади : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (Одеса, 11 груд. 2020 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонova. – Одеса : Фенікс, 2020. – С. 92–96.

13. Дидактична система Йоганна Фрідріха Гербарта та її вплив на розвиток вітчизняної освіти [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Федчишин Надія Орестівна ; Терноп. нац. екон. ун-т. - Т., 2009. - 252 с.

14. Іванова Т. Тривога як психологічний феномен // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Вип. № 6. С. 72–78.

15. Кирпенко Т., Бохонкова Ю. Механізми психологічного самозахисту підлітків: монографія. 2017. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 176 с.

16. Когнітивна теорія навчання Ж. Піаже. URL: https://stud.com.ua/38857/psihologiya/kognitivna_teoriya_navchannya_piazhe#google_vignette. (дата звернення: 20.11.2024).

17. Коломоєць С., Відіборенко І. Принципи вільного виховання в контексті педагогічних ідей В.О. Сухомлинського // Філософія Василя Сухомлинського у науковому дискурсі : матеріали конференції. – Pedvisnik. – 2023. – № 1(2). – С. 76–81.

18. Конопельцева О. Г. Традиції сімейного виховання дітей у Франції : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України, Харків, 2018. – 240 с.

19. Короход Я. Д. Основи психологічної допомоги, психоконсультування та психокорекції : навчально-методичні рекомендації (для здобувачів вищої освіти факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА») / Я. Д.Короход, К. П. Лазор. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія» ; Фенікс, 2021. 72 с.

20. Коць Є. М. Психологічні особливості когнітивно-поведінкових стратегій осіб із соціальною тривожністю : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. 166 с.

21. Коць М. О. Вікова психодіагностика та психокорекція: методичні рекомендації до вивчення освітнього компонента. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2022. 24с.

22. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : Навчальний посібник /С. Б. Кузікова. 2-ге видання, перероблене, доповнене. – Суми : Університетська книга, 2020. – 304 с.

23. Культурно-історичний підхід Л. С. Виготського до вивчення психічного розвитку особистості. URL: . (дата звернення: 20.11.2024).

24. Малиш В. Загальний огляд поняття психологічні кризи: види, діагностика та допомога // Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія». – 2024. – № 9(43). – С. 618–630. – DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-9\(43\)-618-630](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-9(43)-618-630). (дата звернення: 20.11.2024).

25. Мухіна А.Ю., Данчак В.А. Спеціальна психокорекція (модульний варіант): навч.-метод. посібник.Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2019. 47 с.

26. Новоселецька Н. В. До проблеми гуманістичної ідеї в системі освіти європейського Відродження // Матеріали міжнародної наукової конференції

«Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології і педагогіки», Рівне : РДГУ, 2017. – С. 33–35.

27. Олексенко С. Діти з особливостями поведінки: основні орієнтири для практичного психолога. URL: <https://epsiholog.expertus.com.ua/945023>. (дата звернення: 21.01.2025).

28. Особливості психокорекційної роботи з дітьми і підлітками. Всеосвіта. URL: . (дата звернення: 21.01.2025).

29. Педагогічна думка Стародавньої Греції. URL: http://megalib.com.ua/content/847_2_Pedagogichna_dymka_Starodavnoi_Grecii.html#google_vignette. (дата звернення: 20.11.2024).

30. Педагогічна система Платона. URL: <https://studfile.net/preview/9383810/page:6/>. (дата звернення: 20.11.2024).

31. Поведінкові розлади. Центр «Коло сім'ї». URL: <https://k-s.org.ua/resources/mh-academy/odd-cd/>. (дата звернення: 21.01.2025).

32. Пришляк О. Ю. Аналіз теорії культурних вимірів Г. Хофстеде // Матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції: Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів. Тернопіль, 2019. С. 80–81.

33. Психокорекційні програми: особливості складання. Освіта.ua. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28528/>. (дата звернення: 21.01.2025).

34. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

35. Стельмах О.В. Основи психокорекції : конспект лекцій. Львів : ЛДУ БЖД, 2023. 120 с.

36. Тетерятніков К. В. Богословська етика праці в сучасному протестантизмі : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.14 – богослов'я. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова МОН України, Київ, 2021. – 175 с.

37. Ткачук Р. Ф. Полемічна традиція унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст.: доба і постаті, текст і прототекст, риторика і поетика. Київ: КММ, 2019. 486 с.

38. Товканець Г. В., Кирлик О. В. Батьківська компетентність як умова гармонійного розвитку особистості дитини // *Wykształcenie i nauka bez granic.* – 2019. – Volume 6. – С. 52–55.

39. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. – Кривий Ріг, 2014. – 312 с.

40. Удод А. В. Проблема прив'язаності дитини до матері у психологічній науці // Харківський осінній марафон психотехнологій – 2023 : тези доповідей. Частина 3. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 414–416.

41. Фребель Ф. Дитячий садок: хрестоматія з історії дошкільної педагогіки / за заг. ред. З. Н. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. 511 с.

42. Фройд З. По той бік принципу задоволення. Glagoslav Publications, 2020. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=JEQIEAAAQBAJ>. (дата звернення: 20.11.2024).

43. Шляхова О. А. Ціннісні трансформації культури повсякдення в процесах глобалізації: філософсько-релігієзнавчий аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 – релігієзнавство / Шляхова Ольга Анатоліївна ; наук. кер. Зайцев М. О. ; Нац. ун-т «Острозька академія». – Острог, 2020. – 174 с.

44. Шпичка О. Стадії психосоціального розвитку за Еріком Еріксоном. URL: <https://www.shpychka.com/stadiyi-psihosotsialnogo-rozvitku-za-erikom-eriksonom/>. (дата звернення: 21.11.2024).

45. Юрчик О. М. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. 189 с.

46. Яручик А. І. Світоглядно-гуманістична концепція Мішеля Монтеня : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Яручик Антоніна Іванівна; наук. кер. С. С. Возняк. – Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2016. – 213 с.

47. Baumrind's D. Prototypical Descriptions of 3 Parenting Styles. 1966. URL: https://www.devpsy.org/teaching/parent/baumrind_styles.html. (дата звернення: 20.11.2024).

48. Bowlby J. Attachment Theory, Separation Anxiety, and Mourning / John Bowlby // e-Book. American Handbook of Psychiatry: Volume 6 / edited by Silvano Arieti. — Basic Books, 1975. URL: <http://dspace.sxcjpr.edu.in:8080/jspui/bitstream/123456789/1031/1/Copy%20of%20attachment-theory-separation-anxiety-and-mourning.pdf> (дата звернення: 21.11.2024).

49. Early Years TV. Urie Bronfenbrenner: Ecological Systems Theory and the Bioecological Model. URL: <https://www.earlyyears.tv/urie-bronfenbrenner-ecological-systems-theory-bioecological-model/>. (дата звернення: 20.11.2024).

50. Erikson, E. H. Childhood and Society. New York: W. W. Norton & Co. 1950. 448 p.

51. Freud S. Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Leipzig and Heller. 1917. 545 p.

52. Gottman J. M. The roles of conflict engagement, escalation, and avoidance in marital interaction: a longitudinal view of five types of couples. Journal of Consulting and Clinical Psychology. 1993. Vol. 61, No 1. P. 6–15.

53. Kufferath-Lin T., Aafjes-van Doorn K. Psychotherapy and Parents. 2021. Society for the Advancement of Psychotherapy URL: <https://societyforpsychotherapy.org/psychotherapy-process-with-parents/>. (дата звернення: 22.01.2025).

54. Lazorko O., Overchuk V., Zhylin M., Bereziak K., Savelchuk I. Modern Types of Psychological Correction and their Practical Application // Systematic Reviews in Pharmacy. 2020. T. 11, № 11. С. 1316–1322.

55. Locke J. Some Thoughts Concerning Education. 1693. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/locke-the-works-vol-8-some-thoughts-concerning-education-posthumous-works-familiar-letters> (дата звернення: 20.11.2024).

56. Matokhniuk L., Avramenko N., Kushnir Y., Shportun O., Shevchuk V., Shorobura I., Kaplinsky V., Overchuk V., Koval T. Psychocorrection of Adolescents' Anxiety by Music Therapy // BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience. 2021. Vol. 12, No. 1. C. 51–66.

57. Norkozieva D. S. Formation of constructive behavior as a factor in the effectiveness of schoolchildren's education // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. 2022. Vol. 10, No. 12. C. 1212–1216.

58. Roberts, R. N., Magrab, P. R. Psychologists' role in a family-centered approach to practice, training, and research with young children. American Psychologist. 1991. № 46(2), 144–148.

59. Skinner B. F. The Technology of Teaching / edited by Julie S. Vargas. – Reprint ed. – B. F. Skinner Foundation, 2003. URL: <https://www.bfskinner.org/wp-content/uploads/2016/04/ToT.pdf> (дата звернення: 20.11.2024).

60. Stoll J., Müller J. A., Trachsel M. Ethical Issues in Online Psychotherapy: A Narrative Review. 2020. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychiatry/articles/10.3389/fpsy.2019.00993/full>. (дата звернення: 22.01.2025).

ДОДАТКИ

Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна

На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Запитання тесту:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.

21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.

48. Суворі дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються їй батькам.

Ключі до тесту

1. «Прийняття-відхилення»- 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
3. «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

- відштовхування;

- соціальна бажаність;
- симбіоз;
- гіперсоціалізація;
- інфантилізація.

ОПИТУВАЛЬНИК ДИТЯЧЕ-БАТЬКІВСЬКИХ ЕМОЦІЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН (ОДБЕВ) Є.І. ЗАХАРОВОЇ

Текст опитувальника містить 66 тверджень та спрямований на виявлення виразності 11 параметрів емоційного взаємодії батьків і дитини дошкільного віку, об'єднаних в три блоки.

1. Блок чутливості:

- здатність сприймати стан дитини (1, 23, 45, 12, 34, 56);
- розуміння причин стану (13, 35, 57, 2, 24, 46);
- здатність до співпереживання (3, 25, 47, 14, 36, 58).

2. Блок емоційного прийняття:

- почуття, що виникають у матері у взаємодії з дитиною (15, 37, 59, 4, 26, 48);
- безумовне прийняття (5, 27, 49, 16, 38, 60);
- ставлення до себе, як до батька чи матері (17, 39, 61, 6, 28, 50);
- емоційний фон взаємодії (7, 29, 51, 18, 40, 62).

3. Блок поведінкових проявів емоційної взаємодії:

- прагнення до тілесного контакту (19, 41, 63, 8, 30, 52);
- надання емоційної підтримки (9, 31, 53, 20, 42, 64);
- орієнтація на стан дитини при побудові взаємодії (21, 43, 65, 10, 32, 54);
- вміння впливати на стан дитини (11, 33, 55, 22, 44, 66).

Для отримання стандартних балів, якими зручно оцінювати виділені характеристики, пропонується об'єднати показники, які підпадають під кожну з них, і порахувати за формулою:

$$\frac{a + b + c - d - e - f + 13}{5}$$

де a, b, c - оцінки позитивних тверджень; d, e, f- оцінки негативних тверджень.

За результатами підрахунків можна вимірювати ступінь прояву кожної характеристики в інтервалі від 0,5 до 5 балів.

Для кожного показника автором методики при її апробації були підраховані середні і критеріальні значення (Таблиця 1). Зазначена в таблиці величина N є тим крайнім значенням, яке, з урахуванням середнього квадратичного відхилення, може приймати окрема характеристика, не виходячи з області середніх значень.

Таблиця 1.

Середні і критеріальні значення показників емоційної сторони
дитячо-батьківської взаємодії

<i>Характеристика взаємодії</i>	<i>Середнє значення (N)</i>	<i>Критеріальне значення (N)</i>
Здатність сприймати стан	4,22	3,7
Розуміння причин стану	3,85	3,2
Емпатія	3,39	2,8
Почуття батьків в ситуації взаємодії	3,9	3,3
Безумовне прийняття	3,84	3,2
Прийняття себе як батька	3,78	3,1
Переважаючий емоційний фон	3,66	3,0
Прагнення до тілесного контакту	4,03	3,3
Надання емоційної підтримки	3,47	2,8
Орієнтація на стан дитини при побудові взаємодії 2	2,95	2,3
Уміння впливати на емоційний стан дитини	3,8	3,2

Інструкція

Шановні батьки!

Оцініть справедливість наступних тверджень, використовуючи п'ятибальну шкалу:

5 - абсолютно вірно; 4 - швидше за все це так; 3 - в деяких випадках вірно;

2 - не зовсім вірно; 1 - абсолютно невірно.

Текст опитувальника ОДБЕВ:

№	Питання	Кількість балів
1.	Я відразу помічаю, коли моя дитина засмучена.	
2.	Коли моя дитина ображається, то неможливо зрозуміти, з якої причини.	
3.	Коли моїй дитині боляче, мені здається, що я теж відчуваю біль.	
4.	Мені часто буває соромно за мою дитину.	
5.	Що б не зробила моя дитина, я буду її любити.	
6.	Виховання дитини - складна проблема для мене.	
7.	Я рідко підвищую голос.	
8.	Якщо часто обіймати і цілувати дитину, то можна її розпестити і зіпсувати її характер.	
9.	Я часто даю зрозуміти моїй дитині, що вірю в її сили.	
10.	Поганий настрій моєї дитини не може бути виправданням її непослуху.	
11.	Я легко можу заспокоїти мою дитину.	
12.	Почуття моєї дитини для мене загадка.	
13.	Я розумію, що моя дитина може грубити, щоб приховати образу.	
14.	Часто я не можу розділити радість моєї дитини.	
15.	Коли я дивлюся на свою дитину, то відчуваю любов і ніжність, навіть якщо вона «погано поводить».	
16.	Я багато хотів (ла) би змінити у своїй дитині.	
17.	Мені подобається бути матір'ю (батьком).	
18.	Моя дитина рідко спокійно реагує на мої вимоги.	
19.	Я часто гладжу мою дитину по голові.	
20.	Якщо у дитини щось не виходить, вона повинна впоратися з цим самостійно.	
21.	Я чекаю поки дитина заспокоїться, щоб пояснити їй, що вона не права.	
22.	Якщо моя дитина розбалували, я вже не можу його зупинити.	
23.	Я відчуваю ставлення моєї дитини до інших людей.	

24.	Часто я не можу зрозуміти, чому плаче моя дитина.	
25.	Мій настрій часто залежить від настрою моєї дитини.	
26.	Моя дитина часто робить речі, які сильно мені докучають.	
27.	Ніщо не заважає мені любити свою дитину.	
28.	Я відчуваю, що завдання виховання занадто складна для мене.	
29.	Ми з моєю дитиною приємно проводимо час.	
30.	Я відчуваю роздратування, коли дитина буквально «липне» до мене.	
31.	Я часто кажу дитині, що високо ціную її старання і досягнення.	
32.	Навіть коли дитина втомилася, вона повинна довести розпочату справу до кінця.	
33.	У мене виходить налаштувати дитину на серйозні заняття.	
34.	Часто моя дитина здається мені байдужою, і я не можу зрозуміти, що вона відчуває.	
35.	Я завжди розумію, чому моя дитина засмучена	
36.	Коли у мене гарний настрій, капризи дитини не можуть зіпсувати його.	
37.	Я відчуваю, що моя дитина любить мене.	
38.	Мене пригнічує, що моя дитина росте зовсім не такою, якою мені хотілося б.	
39.	Я вірю, що можу впоратися з більшістю ситуацій і проблем у вихованні моєї дитини.	
40.	Часто у нас з дитиною виникає взаємне невдоволення.	
41.	Мені часто хочеться взяти дитину на руки.	
42.	Я не захожую дрібні успіхи дитини. Це може її розпестити.	
43.	Марно вимагати щось від дитини, коли вона втомилася.	
44.	Я не можу змінити поганий настрій дитини.	
45.	Досить тільки подивитися на дитину, щоб відчути її настрій.	

46.	Часто радість дитини здається мені безпричинною.	
47.	Я легко "заражаюся" веселощами моєї дитини.	
48.	Я дуже втомлююся від спілкування зі своєю дитиною.	
49.	Я багато прощаю своїй дитині через любов до неї.	
50.	Я знаходжу, що я набагато менше здатна добре піклуватися про свою дитину, ніж я очікувал (а).	
51.	У мене часто виникають спокійні, теплі стосунки з моєю дитиною.	
52.	Я рідко саджу дитину до себе на коліна.	
53.	Я часто хвалю свою дитину.	
54.	Я ніколи не порушую розпорядок дня своєї дитини.	
55.	Коли моя дитина втомилася, я можу переключити її на більш спокійне заняття.	
56.	Мені важко зрозуміти бажання моєї дитини.	
57.	Я легко можу здогадатися, що турбує мою дитину.	
58.	Іноді я не розумію, як дитина може засмучуватися через такі дрібниці.	
59.	Я отримую задоволення від спілкування із своєю дитиною.	
60.	Не завжди легко прийняти мою дитину такою, якою вона є.	
61.	Мені вдається навчити дитину, що і як робити.	
62.	Наші заняття з дитиною часто закінчуються сваркою.	
63.	Моя дитина любить до мене притискатися.	
64.	Я часто буваю суворою (суворим) зі своєю дитиною.	
65.	Краще відмовитися від відвідування гостей, коли дитина «не в дусі».	
66.	Коли дитина засмучений і їй важко заспокоїтися, мені буває важко допомогти їй.	

Таблиця 2.1

Результати індивідуального оцінювання емоційної взаємодії батьків із дітьми за методикою «Тест-опитувальник батьківського ставлення»
(Варга-Столін)

№ респондента	Прийняття-відштовхування	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха
1	24	8	5	4	3
2	22	9	6	5	4
3	26	7	4	6	5
4	20	6	3	7	2
5	28	9	5	3	4
6	23	8	7	6	3
7	21	7	6	5	4
8	27	9	4	4	5
9	25	6	5	6	3
10	22	8	6	7	4
11	24	7	5	5	2
12	26	9	7	4	3
13	23	8	6	6	4
14	20	6	5	7	5
15	28	7	4	5	3
16	22	9	7	4	4
17	25	8	6	6	5
18	21	7	5	5	3
19	27	6	4	7	4
20	24	9	7	6	2
21	22	8	5	4	3
22	26	7	6	5	4
23	20	9	7	6	5
24	28	8	4	7	3
25	23	7	5	4	4
26	21	9	6	6	3
27	27	8	7	5	4
28	25	6	4	7	2
29	22	8	5	6	5
30	24	7	6	4	3
31	26	9	7	6	4
32	20	8	5	5	2
33	28	7	6	7	3
34	23	9	4	4	4
35	21	6	7	5	3
36	27	8	6	6	5
37	25	7	5	4	4
38	22	9	7	7	3
39	24	8	4	6	2
40	26	6	5	5	4
41	20	7	6	4	3
42	28	9	7	6	5
43	23	8	5	7	3
44	21	7	4	6	4
45	27	9	6	5	2

Продовження таблиці 2.1

46	25	8	7	4	3
47	22	7	5	7	4
48	24	6	4	6	5
49	26	9	7	5	3
50	20	8	6	4	4

Додаток Г

Таблиця 2.3

Результати оцінювання емоційної взаємодії батьків із дітьми за методикою ОДБЕВ

Респондент	Здатність сприймати стан	Розуміння причин стану	Емпатія	Почуття у взаємодії	Безумовне прийняття	Прийняття себе як батька	Емоційний фон	Тілесний контакт	Емоційна підтримка	Орієнтація на стан дитини	Вплив на стан дитини
1	4,2	3,9	3,6	4,1	3,9	3,8	3,6	4,3	3,7	2,9	4,0
2	4,4	4,1	3,7	4,2	4,0	3,9	3,8	4,5	3,8	3,0	4,1
3	4,1	3,8	3,5	4,0	3,8	3,7	3,5	4,4	3,6	2,8	4,0
4	4,3	4,0	3,8	4,1	4,1	3,9	3,7	4,6	3,9	3,1	4,2
5	4,5	4,2	3,9	4,3	4,2	4,0	3,9	4,7	4,0	3,2	4,3
6	4,0	3,7	3,4	3,8	3,7	3,6	3,4	4,2	3,5	2,7	3,9
7	4,3	3,9	3,6	4,0	3,9	3,8	3,6	4,5	3,7	2,9	4,1
8	4,2	3,8	3,5	3,9	3,8	3,7	3,5	4,4	3,6	2,8	4,0
9	4,1	3,7	3,4	3,8	3,7	3,6	3,4	4,3	3,5	2,7	3,9
10	4,3	4,0	3,7	4,0	4,0	3,9	3,7	4,5	3,8	3,0	4,1
11	4,2	3,9	3,6	4,1	3,9	3,8	3,6	4,3	3,7	2,9	4,0
12	4,4	4,1	3,7	4,2	4,0	3,9	3,8	4,5	3,8	3,0	4,1
13	4,1	3,8	3,5	4,0	3,8	3,7	3,5	4,4	3,6	2,8	4,0
14	4,3	4,0	3,8	4,1	4,1	3,9	3,7	4,6	3,9	3,1	4,2
15	4,5	4,2	3,9	4,3	4,2	4,0	3,9	4,7	4,0	3,2	4,3
16	4,0	3,7	3,4	3,8	3,7	3,6	3,4	4,2	3,5	2,7	3,9
17	4,3	3,9	3,6	4,0	3,9	3,8	3,6	4,5	3,7	2,9	4,1
18	4,2	3,8	3,5	3,9	3,8	3,7	3,5	4,4	3,6	2,8	4,0
19	4,1	3,7	3,4	3,8	3,7	3,6	3,4	4,3	3,5	2,7	3,9
20	4,3	4,0	3,7	4,0	4,0	3,9	3,7	4,5	3,8	3,0	4,1
21	4,4	4,1	3,7	4,2	4,0	3,9	3,8	4,6	3,8	3,0	4,1
22	4,2	3,8	3,5	3,9	3,8	3,7	3,6	4,5	3,7	2,9	4,0
23	4,0	3,7	3,4	3,8	3,7	3,6	3,5	4,3	3,6	2,8	3,9
24	4,3	4,0	3,6	4,1	4,0	3,8	3,7	4,6	3,9	3,1	4,2
25	4,5	4,2	3,9	4,3	4,1	4,0	3,9	4,7	4,0	3,2	4,3
26	4,1	3,9	3,5	4,0	3,9	3,7	3,6	4,4	3,6	2,9	4,0
27	4,4	4,1	3,8	4,2	4,0	3,9	3,8	4,5	3,8	3,0	4,1
28	4,2	3,8	3,6	3,9	3,8	3,7	3,5	4,4	3,7	2,8	4,0
29	4,3	4,0	3,7	4,1	4,0	3,9	3,7	4,6	3,9	3,1	4,2
30	4,0	3,7	3,4	3,8	3,7	3,6	3,4	4,3	3,5	2,7	3,9

Продовження таблиці 2.3

31	4,5	4,2	3,9	4,3	4,1	4,0	3,8	4,7	4,0	3,3	4,4
32	4,2	3,8	3,5	4,0	3,8	3,7	3,6	4,4	3,7	2,8	4,1
33	4,4	4,0	3,8	4,2	4,0	3,8	3,7	4,6	3,9	3,0	4,2
34	4,3	3,9	3,6	4,1	3,9	3,7	3,6	4,5	3,8	2,9	4,1
35	4,2	3,7	3,5	3,9	3,8	3,6	3,5	4,4	3,7	2,8	4,0
36	4,1	3,8	3,4	3,8	3,7	3,6	3,5	4,3	3,6	2,7	3,9
37	4,3	4,0	3,7	4,1	4,0	3,8	3,7	4,6	3,8	3,0	4,2
38	4,4	4,1	3,8	4,2	4,1	3,9	3,8	4,7	3,9	3,1	4,3
39	4,0	3,7	3,4	3,8	3,7	3,6	3,4	4,3	3,5	2,7	3,9
41	4,3	4,0	3,8	4,1	4,0	3,8	3,7	4,6	3,9	3,1	4,2
42	4,5	4,2	3,9	4,3	4,1	4,0	3,9	4,7	4,0	3,2	4,3
43	4,2	3,8	3,6	4,0	3,9	3,7	3,6	4,5	3,8	2,9	4,1
44	4,1	3,9	3,5	3,9	3,8	3,6	3,5	4,4	3,7	2,8	4,0
45	4,4	4,1	3,7	4,2	4,0	3,9	3,8	4,6	3,9	3,0	4,2
46	4,3	4,0	3,6	4,1	3,9	3,8	3,7	4,5	3,8	2,9	4,1
47	4,0	3,7	3,5	3,8	3,7	3,6	3,5	4,3	3,6	2,8	3,9
48	4,5	4,2	3,9	4,3	4,1	4,0	3,9	4,7	4,0	3,3	4,3
49	4,2	3,8	3,6	4,0	3,8	3,7	3,6	4,5	3,7	2,9	4,1
50	4,3	4,0	3,7	4,1	4,0	3,8	3,7	4,6	3,8	3,0	4,2